

Počátky rajhradského kláštera – monastické, nebo kolegiátní?

DANA ZAPLETALOVÁ

Hypotéza o samostatných kolegiátních počátcích Rajhradu

I když jsou počátky Rajhradu známy především z listinných falz, základní informace, jež tyto spurie podávají, nebyly dlouho významně zpochybňovány.¹ Rajhradský klášter byl považován až do svého osamostatnění roku 1813 za jedno z proboštství podřízených Břevnovu. S novým hodnocením rajhradské fundace vystoupil Libor Jan, který se zamýšlel nad nároky Břevnova k Rajhradu a shledal je nedostatečně právně podloženými až do devadesátých let 13. století.² Rajhrad měl být založen samostatně, a to nikoli jako pobočný řádový dům břevnovského kláštera, ale jako kolegiátní kapitula. Libor Jan předpokládá, že se tehdy v místech se starší církevní tradicí zakládalo na delší dobu první a vlastně jediné církevní středisko na Moravě, a tedy muselo jít o fundaci mnohem prestižnější než o pobočný řádový dům. Takto podle něj obyčejná expozitura jako pouhé správní centrum majetků vzdáleného kláštera, bez vyšších ambicí, vzniknout nemohla. Poté, co tímto způsobem Libor Jan zdůvodnil nutnost samostatných počátků kláštera, dovedl myšlenku ještě dále: expozitura, jež by nebyla plně podřízena hlavnímu klášteru, rovněž v této době založena být nemohla. V době, kdy měl rajhradský klášter být založen, vznikaly podle něj výhradně samostatné řádové domy, čas filiálních podřízených jednotek měl přijít teprve ve 13. století. Pozdější nároky Břevnova vysvětloval Libor Jan tak,

1) V této studii podávám podrobnou argumentaci k některým tezím představeným již dříve v textu Dana ZAPLETALOVÁ, *Raně středověké počátky Rajhradu. Velkomoravský hrad a nejstarší moravský klášter*, in: Karel Altman – Ivo Durec et alii, *Kniha o Rajhradě. Dějiny města od nejstarších dob*, Rajhrad 2014, s. 65.

2) Libor JAN, *Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter*, in: *Ve stopách sv. Benedikta*, edd. L. Jan – Petr Obšusta, Brno 2002, s. 19–27.

že v počátcích kapituly byli kvůli nedostatku kněží využiti břevnovští mniši. Břevnovský klášter si proto později, údajně po vzniku olomouckého biskupství, kdy význam Rajhradu poklesl, fundaci přivlastnil.

Počáteční reakce na novou hypotézu nebyly jednoznačně pozitivní a sám její autor byl nucen ještě v průběhu konference uznat, že jde zatím pouze o nápad, pro jehož podporu bude nutné hledat další důkazy.³ Takřka současně ale začaly být údajné kolegiální nebo alespoň nezávislé počátky Rajhradu v literatuře přijímány bez výhrad, i když kýžených důkazů od té doby nikterak nepřibýlo.⁴ Sám autor hypotézy posléze ještě pokročil a Rajhrad prohlásil za významné církevní středisko 10. století pro jižní část Moravy a snad i za biskupskou exozituru.⁵ To již bez odkazu na cokoli, co by tuto myšlenku podporovalo, jen s ohledem na možné počátky nezávislé na Břevnovu, tedy na předpoklad, který nebyl dostatečně podložen. Vazbu k biskupství v Olomouci pak mělo naznačovat především patrocinium sv. Petra. Podobným způsobem autor nastínil i vztah Rajhradu k Brnu. Opět k tomu stačilo pouze podobné patrocinium rajhradského klášterního kostela a pozdějšího kostela na Petrově. Vyslovil tedy závěr, že Brno mnohem spíše nežli Staré Zámky u Líšně, jež měly mít zřetelně lokální charakter, nahradilo Rajhrad.

Janovy hypotézy dosud nerozpracovali ani jiní badatelé. Mezitím ale v odborné literatuře zašly ještě dále spekulace, jaký význam mohl Rajhrad ve svých počátcích mít. V encyklopedii moravských klášterů je obsaženo upozornění hlavního editora na skutečnost, že právě zřízení misijní benediktinské celly bývalo mnohdy přípravným krokem, který předcházela vytvoření pevné církevní organizace v čele

3) Viz zpráva o konferenci Petr ELBEL, *Středověké kláštery v Zemích Koruny české – Třebíč 24.–25. května 2001*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 120, 2001, s. 295–298. Přímou na konferenci vystoupil proti tomuto příspěvku Josef Žemlička, jenž zdůraznil, že by se jednalo o prvou kolegiátu v českých zemích a že Rajhrad neodpovídá lokalitám, při jakých byly tyto v raném středověku zřizovány.

4) Tomáš BOROVSKÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, s. 24–25, 45; Dušan FOLTÝN et alii, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 632; Týž, *Celly a proboštví kláštera svatého Jana Křtitele na Ostrově. Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, ed. Petr Sommer, Praha 2006, s. 277; Dalibor HAVEL, *K počátkům písemné kultury rajhradského kláštera*, in: Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše, Brno 2014, s. 30–59; Týž, *Nejstarší rajhradská paměť v diplomatických pramenech*, in: An vědy a umění miloval ... Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše. Katalog k výstavě, Brno 2014, s. 14–16; David KALHOUS, *Stará Boleslav v písemných pramenech raného středověku*, in: Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku, ed. Ivana Boháčová, Praha 2003 (= Mediaevalia archeologica 5), s. 19; Týž, *České země za prvních Přemyslovců v 10.–12. století I. Čeleď sv. Václava*, Praha 2011, s. 94; Petr SOMMER, *Sázava a české kláštery 11. století*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, s. 152; Týž, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007, s. 37, 69; Josef ŠRÁMEK, *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11.–13. století*, in: Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku, edd. Jan Hrdina – Martina Maříková, Praha 2011 (= Documenta Pragensia. Supplementa II), s. 47–73; Týž, *Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin? Cesta Rajhradu k proboštví v horizontu 11.–14. století*, *Vlastivědný věstník moravský* (dále VVM) 66, 2014, s. 44–45; Martin WIHODA, *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, in: Ve stopách sv. Benedikta, s. 29–32; Týž, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010, s. 72, 123–124, 127. 5) Libor JAN, *Strukturelle Veränderungen – zwischen Altmähren und dem frühpremyslidischen Staat*, in: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas, ed. Pavel Kouřil, Brno 2005, s. 21; Týž, *Přemyslovská Morava*, in: Sága moravských Přemyslovců, ed. Renáta Fífková, Olomouc – Brno 2006, s. 9, 11.

s biskupem.⁶ Obdobnou myšlenku o rajhradském klášteře coby kolonizační a v jistém ohledu misijní fundaci formuloval Štěpán Kohout.⁷ Zdánlivě se tím Janovým myšlenkám dostalo sluchu a podpory. Zajímavé je však sledovat, jak je tato myšlenka protichůdná jinému Janovu názoru, vyslovenému zhruba ve stejné době jako hypotéza o nezávislých počátcích Rajhradu. Jde o názor na kontinuitu moravské církevní organizace. Libor Jan totiž při řešení otázky přetrvání biskupství z doby velkomoravské zdůrazňuje právě to, že žádný z pramenů nehovoří o rechristianizaci či o nových misiích.⁸ Dlužno dodat, že jsou známy příklady propojení biskupství s benediktinským klášterem; u těch geograficky nejbližších, odkud bychom měli právo očekávat misijní úsilí v českých zemích, však šlo o jedinou lokalitu a zároveň i o propojení personální, kdy biskup býval zároveň opatem.⁹ U pražského biskupství a současně obnoveného biskupství moravského tomu tak již ale nebylo. Ani pro definitivní obnovu moravského biskupství neměl Rajhrad žádný význam, který by stál za pozornost současníkům schopným písemných záznamů, a bez kláštera se po jistou dobu obešla i Olomouc, potažmo celý zbytek země.

Janovy myšlenky shledal jako velmi inspirativní zejména Josef Šrámek, jenž se kromě benediktinského monasticismu věnoval i problematice středověkého falzatorství.¹⁰ Přestože však v minulosti věnoval nemálo úsilí, aby pro tyto hypotézy našel alespoň nějaký záchytný bod, k jednoznačným závěrům nedospěl a v některých z jeho posledních prací se začaly objevovat zřetelné pochybnosti.¹¹

Pokud chceme jakoukoli hypotézu obhajovat nebo naopak vylučovat, je nutno se zabývat tím, jaké skutečnosti k jejímu vyslovení autora vedly. U Libora Jana to bylo několik faktů: nejednotnost termínů označujících rajhradskou fundaci v různých pramenech (*cella, monasterium, coenobium a ecclesia*), údajný (a jak ukáží, jen domnělý) rozpor v dikci obou falz ohledně okolností založení,¹² údajná první

6) D. FOLTÝN et alii, *Encyklopedie*, s. 11–12.

7) Štěpán KOHOUT, *Olomouc a moravská církev v XI.–XIII. století*, in: *Sága moravských Přemyslovců*, s. 66–67.

8) L. JAN, *Počátky moravského křesťanství a církevní správa do doby husitské*, in: *Vývoj církevní správy na Moravě. XXVII. Mikulovské sympozium 2002*, Brno 2003, s. 13.

9) Bylo tomu tak např. v Řezně, kde se teprve roku 975 oddělily od sebe úřad biskupa a opata u sv. Emmerama. Obdobným příkladem je také Salzburg před rokem 987, kde byla hodnost biskupa a později arcibiskupa spojena s opatstvím sv. Petra. Viz Jiří KUTHAN, *Benediktinské kláštery střední Evropy a jejich architektura*, Praha 2014, s. 144, 155 s odkazy na starší literaturu.

10) J. ŠRÁMEK, *Na okraj počátků; Týž, Rajhradský klášter*.

11) J. ŠRÁMEK, *Kníže zakladatel? Otázka paměti u vlády Břetislava I. na Moravě v moderním historickém paradigmatu i v pramenech domácí provenience 12. až 14. věku*, *Historica Olomucensia* 44, 2013, s. 11–44, zvláště s. 40; Týž, *Mezi normou, reformou a praxí: Probošství středověkých benediktinských klášterů na příkladu českých mužských konventů*, Olomouc 2015 (rukopis dizertační práce, Katedra historie FF UP), s. 170–188; Týž, *Kláštery olomoucké diecéze za episkopátu Bruna ze Schauenburka (1245–1281). Rajhradská kauza z r. 1255*, in: *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, edd. Antonín Kalous – Jan Stejskal – J. Šrámek, Olomouc 2014, s. 145–168; Týž, [rec.] *Knihy o Rajhradě. Dějiny města od nejstarších dob*, edd. Karel Altman – Ivo Durec, *Studia mediaevalia Bohemica* 6, 2014, s. 340–341.

12) L. JAN, *Počátky benediktinů*, s. 24: „Řeč obou falz v případě rajhradského založení však není zcela shodná. V prvním se uvádí, že Břevnov dostal jakousi cellu zasvěcenou apoštolským knížatům na pustém hradě, ve druhém stojí, že kníže daroval břevnovskému klášteru kostel sv. Petra a Pavla, který sám na rajhradském hradě vystavěl. Jakási cella na pustém hradě a knížetem vystavěný kostel na hradě, to

pravá listina knížete Bedřicha na Hranicko, v níž prý nemá břevnovský opat žádné vztahy k rajhradskému konventu, a pozdější spor o tyto majetky s hradištskými premonstráty, při němž měl opat již klášter zastupovat. Dalším argumentem mělo být udělení velehradské imunity rajhradskému klášteru roku 1234, při němž se o podřízenosti Břevnovu vůbec nehovoří. Toto privilegium mělo ukazovat na samostatnost kláštera a jeho zeměpanský patronát. O tomtéž měly podle Jana svědčit ještě dva pozdější spory s olomouckými biskupy o patronát rajhradského kostela a klášteru podřízených far a o desátky, které ale nakonec skončily uznáním břevnovských nároků. Tou hlavní však byla pro Jana skutečnost, že termínem *monasterium* či *ecclesia* se označovaly mimo jiné i kolegiáty a ty mívaly za představeného rovněž probošta.¹³

Většinu vznesených argumentů lze zpochybnit, nebo jim přiřknout v dějinách Rajhradu i Moravy úplně jiný význam.

Význam Rajhradu v raném středověku

Nejednotnost a nejednoznačnost pojmosloví ve středověkých pramenech je jev známý a čistě s jeho pomocí je obtížné, ba nemožné cokoli dokazovat nebo naopak striktně vylučovat. K vytváření dalekosáhlých hypotéz, bez zohlednění výpovědi dalších pramenů vyšší výpovědní hodnoty, nelze použít ani samotná patrocinia. Zvláště když tyto prameny nechybějí. Janovy představy neodpovídají ani našim základním znalostem o mocenských poměrech na raně středověkém Brněnsku. Brno jakožto mocenské centrum nenavazovalo na Rajhrad, ale na Staré Zámky u Líšně, kde lze doložit nejen povelkomoravský vývoj, ale i vazbu na české prostředí. Tento hrad také nebyl nikterak marginálního významu, pokud za něj ovšem nebudeme považovat pouze jeho ostrožnu, ale vezmeme v úvahu i jeho vnější nerezidenční areály.¹⁴

už je přece jenom rozdíl. Z první formulace by se dalo usuzovat, že tam již nějaká cella stála a kníže ji daroval, z druhé spíše to, že kníže kostel založil účelově snad již s úmyslem věnovat jej Břevnovu.“

13) Srov. Petr KUBÍN, *Kolegiátní kapituly v raném a vrcholném středověku (úvod do problematiky)*, in: Litoměřická kapitula. 950 let od založení, Ústí nad Labem 2007, s. 11–22; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě*, in: Kapituly v zemích Koruny české, s. 15–19.

14) Za všechny tituly Josef POULÍK, *Jižní Morava, země dávných Slovanů*, Praha 1950, s. 99–107; Čeněk STAŇA, *Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně. Stavební vývoj*, Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 8, 1972, s. 109–171; Rudolf PROCHÁZKA, *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*, Brno 2009, s. 152–159. I Staré Zámky měly s vysokou pravděpodobností sakrální stavbu. Viz Čeněk STAŇA, *Staré Město a velkomoravská hradiště*, in: Staroměstská výročí. Sborník příspěvků ze slavnostního zasedání u příležitosti 40 let archeologických výzkumů Moravského muzea ve Starém Městě a výročí objevu první velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě Na valách, Brno 1990, s. 74. – Základní model byl představen v Dana ZAPLETALOVÁ, *Staré Brno a brněnská předlokační aglomerace*, Archeologické rozhledy (dále AR) 58, 2006, s. 758–771; TÁŽ, *Die Problematik der Lage der Machtzentren und ihrer Nebenareale im Rahmen des frühmittelalterlichen Brno und dessen Umgebung*, in: Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VII, edd. Ivana Boháčová – Lumír Poláček, Brno 2008, s. 149–168; TÁŽ, *Stav poznání raně středověkého hradu Brna*, Brno v minulosti a dnes 30, 2017, s. 12–56; Rudolf PROCHÁZKA – Martin WIHODA – Dana ZAPLETALOVÁ, *V raném středověku*, in: Dějiny Brna 1, ed. R. Procházka, Brno 2011, s. 447–560. Významnější změny v pohledu na počátky Brna nastaly po nálezu sakrální stavby v nerezidenční pravobřežní části Starého Brna a po opakovaném objevu opevnění tohoto areálu. Viz Petr HOLUB et alii, *Brno (okr. Brno-město)*, Přehled výzkumů (dále PV) 51,

Lze si oprávněně klást otázku, zda si mohl jeden klášter činit nároky na klášter jiný čistě na základě jen hypotetického faktu, že byl tento osazen jeho konventuály. Po mém soudu nebylo tak snadné v tichosti obejít práva fundátora a jeho příbuzných a potomků. Jsou sice známy příklady, kdy se pobočný řádový dům po čase osamostatnil nebo se naopak původně samostatný klášter stal proboštvím jiného, lze najít i výměnu mnišské komunity za kanovníckou nebo naopak u jediné sakrální stavby (nemám na mysli řeholní kanonie); obvykle se tak ale nestalo samovolně, nýbrž z rozhodnutí držitele zakladatelských práv, vesměs zeměpána.¹⁵

Pokud měl význam Rajhradu poklesnout po obnovení moravského biskupství a Břevnov toho měl zneužít ve svůj prospěch, lze si ostatně právem klást otázku, proč bylo moravské biskupství předtím obnoveno právě v Olomouci a nebyla na ně povýšena tato důležitá kolegiální kapitula se starobyrou církevní tradicí. Domnívám se, že se tak stalo proto, že Olomouc již v 10. století prokazatelně byla nejdůležitějším moravským hradem a sídlo biskupství zde již nejspíše rovněž v minulosti bylo, i když jen dočasně.

Počátky Rajhradu podle písemných pramenů

V prvé řadě věnujme pozornost výpovědi písemných pramenů o počátcích Rajhradu. Ty do svých hypotéz Libor Jan zapojil selektivně a bez komplexního využití diplomatické kritiky. Břevnovskou problematiku je nutno sledovat mnohem uceleněji, nejen s ohledem na vývoj vztahů mezi Břevnovem a olomouckými biskupy. Kromě výpovědi listin pravých, podezřelých i padělaných, eventuálně i deperdit, je nutno podrobně zohlednit i jejich kritiku. Pro interpretaci písemnosti jsou občas velmi důležité i okolnosti, za nichž byly vydány.¹⁶ U kritiky břevnovských listin se

2010, s. 426–427; Lucie ČERNÁ et alii, *Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)*, PV 53/2, 2012, s. 124–129; L. ČERNÁ et alii, *Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)*, PV 54/2, 2013, s. 170–172; L. ČERNÁ et alii, *Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)*, PV 55/2, 194–195; L. ČERNÁ et alii, *Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)*, PV 56/2, 2015, 239–243; David MERTA – Lenka SEDLÁČKOVÁ, *Druhá starobrněnská rotunda*, VVM 65, 2013, s. 27–34 s výhradami k dataci a interpretaci.

15) Za všechny příklady viz J. KUTHAN, *Benediktinské kláštery*, s. 21–26, 52; 123, 161 s odkazy na podrobnější literaturu. Jedná se např. o původně samostatný klášter v Memleben, jenž byl roku 1015 podřízen opatství v Hersfeldu. Dalším příkladem je Köln – Groß St. Martin, u něž byla nejprve arcibiskupem Brunem po polovině 10. století zřízena kapitula. Ke konci téhož století zde však další z arcibiskupů Everger zřídil benediktinský klášter. Třetím příkladem je Tum pod Łęczycą, jehož počátky jsou sice nejasné, začíná ale okolo poloviny 11. století jako benediktinský klášter. Ještě ve druhé polovině téhož století byl ovšem klášter přesunut do Mogilna a v Tumu vznikla kolegiální kapitula. Složitějším případem osamostatnění pobočného řádového domu je proboštvství Steinbach, původně podřízené opatství v Lorschi. Roku 1232 byl mateřský klášter se všemi majetky darován mohučskému arcibiskupství. Následně vzniklo v Lorschi premonstrátské proboštvství a Steinbach se osamostatnil jako ženské benediktinské opatství. *Lexikon des Mittelalters* V, Stuttgart – Weimar 1999, col. 2117–2118.

16) Z nejdůležitějších Gustav FRIEDRICH, *O privilegiu papeže Jana XV. daném r. 993 klášteru Břevnovskému*, Český časopis historický (dále ČČH) 11, 1905, s. 12–21; Týž, *O dvou nejstarších listinách kláštera rajhradského*, in: Sborník prací historických k 60. narozeninám dvor. rady Prof. Dra. Jaroslava Golla, edd. Jaroslav Bidlo – G. Friedrich – Kamil Krofta, Praha 1906, s. 72–80; Václav HRUBÝ, *Falsa Břevnovská*, ČČH 26, 1920, s. 94–126; Týž, *Tři studie k české diplomacie*, Brno 1936, s. 79–80; Václav VOJTÍŠEK, [rec.] *Václav Hrubý, Tři studie k české diplomacie*, ČMM 60, 1936, s. 522–536; Rudolf URBÁNEK, *Legenda*

velice často setrvává u závěrů Václava Hrubého, které však nebyly bezvýhradně přijímány ani v době posmrtného vydání jeho monografie. Bádání později zejména u problematiky listinných falz a aktů rozvíjelo závěry Gustava Friedricha, vůči nimž se Hrubý vymezil. Bez výhrad nebyl přijímán zejména Hrubého názor, že za každým falzem je nutno hledat promyšlený a často daleko sahající podvod podle trestního práva, směřující k tomu, aby se opatřily nebývalé a nenáležitě právní zisky.

Nelze pomíjet zejména srovnávací analýzu břevnovské listinné látky Jindřicha Šebánka. To ale platí nejen pro Janovy studie, ale i pro pozdější texty o Rajhradě, mnohdy velmi cenné, z nichž některé byly vytvořeny s pomocí bývalého Šebánkova pracoviště.¹⁷ V nich sice často figuruje kolegiáta nebo alespoň samostatné počátky Rajhradu, nikoli však již Šebánkova paleografická datace rajhradských pseudo-břetislavských falz, a už vůbec ne její adekvátní popření moderní komparací.¹⁸ To zatím tiskem nevyšlo, proto je třeba Šebánkovy závěry považovat za nadále platné,

tzv. *Kristiána ve vývoji předhusitských legend Ludmilských a Václavských a její autor 1/2*, Praha 1948, s. 464–497, II/2, s. 407–411; Jindřich ŠEBÁNEK, *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306*, ČMM 60, 1936, s. 33, 35, 36, 41, 50–51, 478–479; Týž, *Kdo byl notář Otakarus 5?*, in: Studie k české diplomatice doby přemyslovské, edd. J. Šebánek – Jiří Pražák – Sáša Dušková, Praha 1959, s. 3–39; Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Kritický komentář k Moravskému diplomatáři. Zpracování látky z III. svazku Bočkova moravského kodexu*, Praha 1952; TITÍŽ, *Studie k českému diplomatáři*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity (dále SPFFBU) 2, 1953, s. 261–307; TITÍŽ, *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.*, Praha 1961; TITÍŽ, *Česká listina doby přemyslovské. Díl první (Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských)*, Sborník archivních prací 6/1, 1956, s. 136–211; Jiří PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita z doby přemyslovské*, SPFFBU C7, 1960, s. 109–123; Týž, *Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny*, in: Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 29–30; Rostislav Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 125–146, zvl. 128–129; Sáša Dušková, *Listinný poklad břevnovského kláštera z doby vlády Přemysla Otakara II.*, in: Milénium břevnovského kláštera (993–1993), edd. Ivan Hlaváček – Marie Bláhová, Praha 1993, s. 139–145; Martina SMOLOVÁ, *Edice listin olomouckého biskupa Dětricha z let 1284–1293 uložených v MZA*, Brno 2007 (rukopis bakalářské práce, Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU); Týž, *Edice listin olomouckého biskupa Dětricha (1284–1302)*, Brno 2009 (rukopis magisterské práce, Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU); Lukáš FÜHRER, *Listiny pražského biskupa Tobiáše (1278–1296). Diplomatická analýza listin a biskupská kancelář*, Brno 2010 (rukopis magisterské práce, Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU), s. 2, 10, 18, 23, 72; Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008; Týž, *Nejstarší rajhradská paměť v diplomatických pramenech*. In: An vědy a umění miloval ..., s. 14–16; Týž, *K počátkům písemné kultury*, s. 30–59; Anna JAGOŠOVÁ, *Diplomata Bohemiae et Moraviae antiquissima. Prolegomena k CDB I*, Brno 2015 (rukopis dizertační práce, Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU). Viz i pozn. 20.

17) D. HAVEL, *K počátkům písemné kultury*, s. 33–41; Týž, *Nejstarší rajhradská paměť*; Eva RICHTROVÁ, *Dlouhá cesta k samostatnosti*, in: Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera, edd. Lucie Heilandová – Richard Mahel – Jindra Pavelková – E. Richtrová, Brno 2013, s. 9; Pavel ŽŮREK – Lumír ŠKVAŘIL – Vladimír MAŇAS, *In Conspectu angelorum psallam tibi. K hudební kultuře benediktinského kláštera Rajhrad od jeho založení do začátku 18. století*, Brno 2014, s. 9–31; Petr KUBÍN, *Legenda o sv. Vintřovi. Víta s. Guntheri*, Praha 2014, s. 69–70, pozn. 131. K Šebánkovým paleografickým závěrům nepřihlíží ani J. ŠRÁMEK, *Na okraj počátků Břetislavovy fundace*, s. 46–47, 66–69; Týž, *Rajhradský klášter*, s. 46–47, 57, pozn. 1–3.

18) Ta není obsažena ani v D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 91–92, falza do této práce nebyla vůbec pojata. Autor podle ústní informace ponechává otázku datace falz ještě otevřenu do doby, než bude důsledně poznáno knižní písmo.

již s přihlédnutím k faktu, kolik listinné látky znal tento badatel z autopsie. Pseudobřetislavská falza se podle jeho závěrů graficky nehlasí ke konci 13. století, ale mnohem blíže k jeho polovině, i když se Šebánek nepokoušel stanovit dobu jejich vzniku naprosto přesně. Co více, písařské ruce se nekryjí s dobře rozlišitelnou rukou písaře opata Bavora z počátečních let jeho úřadu.¹⁹

Jiné než v době posmrtného vydání Hrubého monografie jsou dnešní poznatky o společenské a liturgické paměti v českém raném středověku. Břevnovská falza byla dlouho snad nejvíce ze všech podezřívána z toho, že nikdy neměla za základ žádný předchozí zápis. Víme však již dosti bezpečně, že břevnovská *memoria* byla na velmi dobré úrovni.²⁰ Břevnov své dárce pečlivě rozlišoval bez ohledu na jejich společenské postavení a velikost daru. Přitom právě tento klášter mohl vše přičknout svému prvému fundátoru, k němuž se hlásil, a eventuálně i světecké postavě spojené se svými počátky. Získal by tak velmi závažné právní argumenty pro nároky ke svým donacím, z nějakého důvodu však této možnosti nevyužil. Zřejmě proto, že měl jednotlivé donace zapsány v aktech nebo někdy i v listinách, případně v kodexech různého určení. Falzům lze tedy popřát sluchu alespoň natolik, nakolik je to zvykem u falz jiných českých fundací.

Výpověď obou pseudobřetislavských falz není v zásadním rozporu. Analýza donací v nich obsažených bude podána na jiném místě,²¹ předběžně lze ale říci, že majetková výbava zahrnutá v jejich dispozici neodpovídá situaci konce 13. století, kam ji nesporně klade Libor Jan, ani době, kam kladl vznik obou falz Jindřich Šebánek.²² Markantní je to zvláště u některých českých majetků hlásících se k Břetislavovi, změny lze ale najít i u darů moravských. České donace navíc nemělo smysl připomínat ve sporech s olomouckými biskupy – a s pražskými se o ně, pokud je mi známo, Břevnov nikdy nepřel. U obou falz na fundaci Rajhradu měl ale něco zakládat

19) K němu J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, s. 165. Dokonce je možná známo i jeho řádové jméno.

20) K tomu zejména Marie BLÁHOVÁ, *Historia foundationis monasterii Brevnoviensis*, in: Milénium břevnovského kláštera, s. 147–162; TÁŽ, *Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského*, in: Ve stopách sv. Benedikta, s. 104–107; TÁŽ, *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*, in: Dějiny ve věku nejistot, edd. Jan Klápště – Eva Plešková – Josef Žemlička, Praha 2003, s. 53–69, zvl. 54, 56, 60, 61, pozn. 1, 62, pozn. 9, 65, pozn. 35, 36; TÁŽ, *Sázavské dějepiscectví*, in: Svatý Prokop, s. 171–188; Jiří PRAŽÁK, *Privilegium pervertutum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera, s. 13–24; Josef ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993)*, in: Milénium břevnovského kláštera, s. 25–39; Petr CHARVÁT, *Břevnov, Codex gigas a jeho martyrologium*, in: Břevnov v českých dějinách, edd. Marie Bláhová – Ivan Hlaváček, Praha 1997, s. 46–48; František GRAUS, *Necrologium Bohemicum – martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*, ČČH 15, 1967, s. 792–793; Josef TRUHLÁŘ, *Paběrky z rukopisů Klementinských. XXXI. Nekrologické zápisky Břevnovské z konce XII. a počátku XIII. stol.*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 8, 1899, s. 451–453. Jistým způsobem o úrovni vzdělanosti v klášteře 11.–12. století vypovídají i Dalibor HAVEL, *Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*, Brno 2012 (rukopis habilitace, Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU), s. 416–453; P. ŽŮREK – L. ŠKVAŘIL – V. MAŇAS, *In Conspectu angelorum*, s. 74–103.

21) Dana ZAPLETALOVÁ, *Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských falz*, VVM, v tisku.

22) L. JAN, *Počátky benediktinů*, s. 23–24; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři*, s. 269–271.

a vystavět Břetislav, dokonce je použito stejné sloveso.²³ Jejich výpověď tedy není v rozporu. Díkce falz také nevypovídá nic, z čeho by bylo možné dovozovat velký význam fundace. Budeme také muset zapomenout na návaznost na starší cellu. Připustit lze maximálně samovolné počátky fundace, do nichž v jistou dobu zasáhl panovník. Nutné to ale není, postavit menší dřevěné či dřevozemní „provizorium“ v průběhu dvou či tří let při dobrém přísunu dřeva reálně bylo. A pak, na existenci dvou různých aktových záznamů ukazuje i dvojnásobný falzum s dvojnásobným datem. Pokud by byly počátky Rajhradu zcela smyšlené a údaje o nich nevěrohodné, pak by dostačovalo vystavit si falzum jediné. Takto lze s nemalou mírou jistoty předpokládat, že bylo roku 1045 něco rituálně položeno na oltář břevnovského kostela a o tři roky později pak na nově svěcený rajhradský hlavní oltář.²⁴

Počáteční výbava rajhradského kláštera nebyla nijak veliká a ani později v průběhu středověku se příliš neměnila, jak dokázal Tomáš Borovský.²⁵ Její sporost lze odvodnit srovnáním s jinými moravskými kláštery i s fundačními okolnostmi starých českých ústavů. Zatímco u Břevnova by jen velikost počáteční výbavy opravňovala k úsudku, že se počítalo s velkým a přiměřeně tomu významným ústavem, Ostrov nebo Sázava oproti tomu ve svých počátcích žádným obzvláštním bohatstvím nevynikaly.²⁶ Pokud by v Rajhradě měla vzniknout kolegiáta, pak by musela být jen velmi nepoččetná. Zvláště v době založení bylo také dosti limitující omezené zemědělské zázemí, vyžadující doplnění fiskálními platy. V pozdějších fázích středověku tomu již mohlo být jinak.

Na samostatné počátky Rajhradu měly ukazovat okolnosti sporu o Hranicko. Listina na hranický újezd je ovšem podle srovnání Jindřicha Šebánka²⁷ paleograficky blízká době sporu s klášterem Hradisko o toto území, a nelze ji tedy kvalifikovat jako první pravou.²⁸ Podle ní měl kníže Bedřich darovat rajhradskému klášteru

23) CDB I, s. 352–354, č. 379: *In Moravia eciam quendam cellam in honore sanctorum Petri et Pauli apostolorum in quodam castro deserto, cui nomen Raygrad, construxi et eam foro in proxima villa et theloneo ibidem in ponte constituto, villis eciam et silvis, fluminibus, et pratis circumquaque adiacentibus sufficienter dotatam ecclesie Brevnovensi et domino Meinhardo abbato suisque successoribus dedi perpetuo possidendam ...*; CDB I, s. 356–358, č. 381: *ego Brachizlaus ... pro remedio anime mee et parentum meorum ad honorem dei et sanctorum apostolorum Petri et Pauli ecclesiam in castro Raygradensi propriis sumptibus construxi...*

24) Na veřejné rituály spojené s donacemi církevním ústavům a svěcením upozornil V. VOJTÍŠEK, *Václav Hrubý*, s. 522–536. Na oltář se zřejmě kladla buď již hotová písemnost, nebo, a to zřejmě častěji, dosud čistý pergamen, na nějž se po jeho posvěcení (vlastně dotykem s relikviemi) donace teprve zaznamenávala. V případě zlistinění máme doloženo i současné posvěcování pečetidla. Spolupůsobila i biskupská klatba. Příkladem této praxe z našeho prostředí jsou zakládací listiny pro klášter Hradisko nebo Soběslavova listina pro vyšehradský kostel z roku 1130. Negramotní laikové symbolicky jako gesto odevzdání majetku pokládali na oltář rukavici. Ohlasy symbolického předání daru na oltář lze najít ještě v listinách 13. století.

25) T. BOROVSKÝ, *Kláštery*, s. 42. Rajhrad nedisponoval oproti jiným moravským fundacím ani nijak velkým počtem farních patronátů a o část z nich přišel ještě v průběhu 13. století, srov. tamtéž, s. 43, pozn. 66. Srov. i D. ZAPLETALOVÁ, *Raně středověké počátky Rajhradu*, s. 63.

26) Srov. CDB II, č. 359, s. 379–383; FRB II, ed. Josef EMLER, Praha 1874, s. 243–244.

27) J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři*, s. 263–264, 278, pozn. 35.

28) Srov. L. JAN, *Počátky benediktinů*, s. 20; M. WIHODA, *Benediktinská kapitola*, s. 31–32. To pomíjí i A. JAGOŠOVÁ, *Diplomata*, s. 263–264, č. 247. Nejsem si však jista, zda zachovalý exemplář nebyl přece jen pořízen podle pravé listiny, např. pro potřeby jednání u kurie. K této domněnce mě vede

na přímluvu břevnovského opata Jindřicha okolí Hranic na Moravě, kde předtím opatův podřízený poustevník Jurik měl začít kácet les. Jiná vazba opata Jindřicha k Rajhradu zde podle Libora Jana zmíněna není. Ptejme se však po smyslu opatova konání: vyvíjel-li Jindřichův podřízený na Hranicku kolonizační činnost, těžko se to dělo bez opatova souhlasu, respektive rozkazu. Proč by totiž břevnovský opat tolik dbal, aby se majetky rajhradského kláštera rozšířily o výsledky práce jeho podřízeného, pokud by tím zároveň nepečoval i o zájmy svého opatství a svého pobočného domu?

Spor uzavírá listina na jméno opata Dluhomila,²⁹ v níž si měl opat úkladně nárokovat práva k rajhradskému klášteru.³⁰ Tak tomu ovšem nebude; graficky listinu dochovanou v opise posoudit nelze, pravděpodobně byla ale její známá verze deponována v hradiském archivu.³¹ Diktoval ji však prokazatelně notář O5, a právě obrat o břevnovském domě v Rajhradě patří podle Šebánka k jeho typickým floskulím. V závislosti Rajhradu na Břevnově tedy neshledával žádný problém biskup Robert a nominální vydavatel opat Dluhomil mohl zřejmě do obsahu listiny zasahovat jen omezeně, pokud vůbec nějak.³² Jestliže se ve věci angažoval i Vladislav Jindřich, jak je v listině psáno, pak byl se závislostí Rajhradu na Břevnově srozuměn i údajný držitel jeho patronátu (viz dále).

Na samostatné počátky Rajhradu neukazuje ani svědečná řada zábrdovických falz.³³ Ta byla sepsána nedlouho po smrti fundátora a obsahují detailní informace o založení kláštera, o svěcení roku 1211 i o pozdějších majetkových změnách. Rajhradský probošt Bohdal se mezi svědky svěcení klášterního kostela ocitá na čestném místě před proboštem Havlem z Luhu, tedy dalším benediktinským představeným pobočného řádového domu, ovšem poněkud mladšího založení. Následuje po opatech, kanovníci jsou na jiném místě svědečné řady. Aktu svěcení byl opět

především skutečnost, že podle výpovědi jiné listiny zhruba z doby, kam se falzum hlásí, disponoval právě již za opata Jindřicha břevnovský klášter pečeti. Viz Bedřich MENDL, *Známa - neznámá listina z Friedrichova Kodexu*, in: Sborník prací věnovaných prof. Dru Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám. 1871–1931, Praha 1931, s. 259, 261, 264–266. (Ani o opisu této listiny není A. JAGOŠOVÁ, *Diplomata*, s. 282–283, zpravena, protože o něm nevěděl ani G. Friedrich). A to pečeti sv. Vojtěcha. Může tu jít o indicii, že břevnovský konvent již disponoval relativně starším typem konventní pečeti s vyobrazením chrámového patrona. Srov. Dana STEHLÍKOVÁ, *Pečeti břevnovských a broumovských benediktinů do roku 1638*, in: Milénium břevnovského kláštera, s. 173–174. Zmíněná spurie na Hranicko uvádí, že opat Jindřich žádal o zlistinění a zpečetění, je tedy možné, že obsah donace skutečně již nezprostředkovával pouhý nepečetěný akt. Dochovaná kopie Vladislavovy královské pečeti na falzu navíc dosti věrně napodobuje jeho čtvrtý, časově shodný typář, takže byla před paleografickým určením dokonce považována za ojedinělý typ pátý. Srov. Jiří ČAREK, *O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova*, in: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 8, 1938, s. 6–7. Falzátor či kopista tedy zřejmě pracoval podle originální předlohy.

29) CDB II, s. 213–214, č. 228.

30) M. WIHODA, *Benediktinská kapitola*, s. 31–32.

31) Opis se podle záhlavního regestu v edici dochoval prostřednictvím Siebenaicherových dějin hradiského kláštera ze 17. století.

32) J. ŠEBÁNEK, *Kdo byl notář Otakarův 5?*; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři*, s. 264, 278, pozn. 39; Anna PUMPROVÁ, *Robert Olomoucký: Výklad Písne písni (Robertus Olomucensis: Compilatio super Cantica canticorum)*, Brno 2010, s. IX–LXV, zvl. XVII.

33) CDB II, s. 391–393, č. 363; s. 393–397, č. 364.

přítomen biskup Robert. Výmluvnější důkaz, že byli rajhradští probošti touto dobou svým okolím považováni za benediktiny z pobočného řádového domu, nikoli za kanovníky či představené samostatné komorní fundace, snad už není.

Velmi sporný je výrok, že k zakládání pobočných klášterů v 11. století nedocházelo a jejich doba přišla až ve 13. století. Příklady zakládání pobočných domů nebo přinejmenším pokusy o ně nacházíme naopak velmi brzy po nástupu mužského monasticismu v českých zemích. Samostatným založením nebyla ve svých počátcích Sázava, nejpozději do doby Břetislava I. spadají počátky Sv. Jana pod Skalou a patrně i Velíze a Zátoneň, jako samostatné nebyly zpočátku fundovány ani Opatovice nad Labem. Na Moravě pak vznikl hluboko před počátkem 13. století pobočný klášter Na luhu v Brně-Komárově. Rajhradský klášter by tak rozhodně nebyl prvním takovýmto případem v českých zemích.³⁴

Stručný archeologický exkurz o počátcích Rajhradu

K Rajhradu se vztahuje i archeologická problematika, které bude perspektivně věnován samostatný článek. Pro potřeby tohoto příspěvku lze její závěry shrnout zhruba takto: z areálu ohraničeného valy z barokních plánů nejsou známy pravěké nálezy, chybí i osídlení starších fází raného středověku.³⁵ Sondáž protála opakovaně i zbytek dřevohliněné hradby v terminálním stádiu existence, již po novověkém rozplanování situace. Samotná její destrukce datační materiál neposkytla. Vylučovací metodou, k níž bylo možné přistoupit teprve po revizi pravěkého osídlení na katastru Rajhradu a sousedních obcí, ale vychází, že hradba musela souviset s bohatě doloženým velkomoravským osídlením, spíše až z mladšího velkomoravského horizontu, tedy z druhé poloviny 9. století s jistým přesahem do století následujícího. Délku následného kontinuálního osídlení lokality a trvání jejích hradských funkcí však nelze přesně stanovit.³⁶ Pro potřeby mladohradištního kláštera, jenž byl zřejmě rovněž nějakým způsobem vymezen vůči laickému světu, je plocha obehnaná touto fortifikační evidentně nadměrná.

Hrad zanikl někdy v závěru doby velkomoravské nebo velmi záhy poté. To lze odvodit díky požárovým situacím dřevohliněné zástavby, v nichž zůstaly in situ železné předměty, vyzvednut nebyl ani poněkud později uložený depot želez. Zřejmě tedy hrad tento fatální útok o dlouhou dobu nepřežil a nastala situace, kdy se buď pro tyto předměty již neměl kdo vrátit, nebo byly zcela zneprístupněny

34) P. SOMMER, *Svatý Prokop*, s. 102–110; CDB II, s. 379–383, č. 359; CDB I, s. 368–371, č. 386; R. PROCHÁZKA – M. WIHODA – D. ZAPLETALOVÁ, *V raném středověku*, s. 541–543; Dana ZAPLETALOVÁ, *Zwei romanische Emporenkirchen in Brünn und ihr Verhältnis zu anderen Brünnner Bauten*, Antiqua Cuthna, v tisku.

35) David PARMA – Dana ZAPLETALOVÁ, *Pravěké osídlení Rajhradu a okolí. „Od lovců mamutů po příchod Slovanů“*, in: K. Altman – I. Durec et alii, *Knihy o Rajhradě*, s. 40–53, 388–389; D. ZAPLETALOVÁ, *Rané středověké osídlení Rajhradu*, s. 56, 389, pozn. 2.

36) Klíčový keramický materiál ze sondáží publikoval Čeněk STAŇA, *Anfänge des Klosters in Rajhrad im Lichte der archäologischen Quellen*, in: *Život v archeologii středověku*, edd. Jana Kubková – Jan Klápště – Martin Ježek – Petr Meduna et alii, Praha 1997, s. 597–609. Některé vyobrazené kovové nálezy ale nejsou raně středověké, což vyplývá z porovnání s nálezovou zprávou.

destrukcí opevnění. Není vyloučeno, že v době požáru hrad již ani nebyl řádně hájen.

Prozatím neexistuje indicie pro to, že by byl hrad obnovován, a to ani v omezeném rozsahu. Dále z výzkumů ani sběrů nepochází keramika, jež by ukazovala na přežívání hradu v době povelkomoravské. Ta je známa ze Starých Zámků u Líšně a některých dalších lokalit. Obě hradiště přitom zkoumal Čeněk Staňa, jenž by si shod bezesporu povšiml; periodizaci keramiky na střední Moravě ostatně rozpracoval také on. Keramika přelomu 10. a 11. století je již vůči keramice velkomoravské dosti kontrastní a směrem k mladší době hradištní také přibývá zboží obsahujícího grafit.³⁷ V poslední době byly sice některé situace ze Starých Zámků podrobeny revizi, ale i po ní lze konstatovat, že keramika zveřejněná ze sídlištních situací i z obou pohřebišť časově nepřekračuje 4. starozámecký horizont. Tomu neodporuje ani zpracování nekeramické výbavy z pohřebišť.³⁸ Proti přežívání hradu až do druhé poloviny 10. a do 11. století vypovídá prozatím i absence mincovních nálezů. Důležitá centrální lokalita na úrovni biskupské expozitury by zajisté byla záhy zapojena do mincovní ekonomiky.³⁹

Velkomoravský hrad neměl hlavní rezidenční areál (akropoli) pod dnešním klášterem, jak se domníval Čeněk Staňa. Pozdější sondáže ukázaly, že zvýšení terénu pod ním oproti jeho východnímu okolí jde na vrub novověkých navážek.⁴⁰ Osídlení tu začíná převážně až 13. stoletím, mladohradištních situací je vzhledem k nevelkému rozsahu výzkumu zatím málo.⁴¹ Neznáme ani velkomoravskou sakrální stavbu. Naprostou nutností na všech hradech však nebyla, např. plošně zkoumaná Zelená Hora ji nejspíše neměla.⁴² Pokud bychom se ji pokoušeli hledat s ohledem na známou monastickou zásadu *stabilitatis loci*, pak by se její základy nacházely sice pod dnešním kostelem, ale v hloubce více než 3 m pod současným povrchem. Kostel byl přitom již v minulosti rozsáhle podinjektován a má dvě novověké krypty.⁴³ Výzkum by zde tedy byl nesmírně technicky obtížný a s nezaručenými výsledky. Proti existenci velkomoravského kostela v místech dnešního chrámu ale hovoří jednak dvě

37) ČENĚK STAŇA, *Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren*, in: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Internationale Tagungen in Mikulčice I, ed. Č. Staňa, Brno 1994, s. 274–286; TÝŽ, *Die frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mittelmähren*, in: *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa – Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*. Internationale Tagungen in Mikulčice IV, ed. Lumír Poláček, Brno 1998, s. 87–125.

38) LIBOR KALČÍK, *Povelkomoravské osídlení hradiska Staré Zámky u Líšně*, PV 56/2, 2015, s. 127–200. Viz i pozn. 46.

39) K výskytu mincí 10. století na Moravě Jan VIDEMAN – Jiří MACHÁČEK, *Nové mincovní nálezy z dolního Poďjví v kontextu raně středověké Moravy*, AR 65, 2013, s. 855, 859–865; Jan VIDEMAN, *Významná centra na Moravě v 10.–11. století pohledem nálezů mincí – aktuální stav poznání*. I. *Hradiště Staré Zámky v Brně-Líšni*, PV 56/2, s. 201–219.

40) JOSEF UNGER, *Nová zjištění a nové otázky z areálu rajhradského kláštera*, Jižní Morava 31, 1995, s. 218–228; Dana ZAPLETALOVÁ, *Několik poznámek k velkomoravskému Rajhradu*, Brno v minulosti a dnes 16, 2002, s. 20–24.

41) JOSEF UNGER – PETR KOS, *Rajhrad (okr. Brno-venkov)*, PV 43, 2002, s. 292–294.

42) ČENĚK STAŇA, *Pustiměřský hrad*, *Archaeologia historica* (dále AH) 18, 1993, s. 181–197.

43) LUCIE HEILANDOVÁ, *Od sbírkového kabinetu k muzeu*, in: *Posledních dvě stě let*, s. 46–47; Václav Jan POKORNÝ, *Kláster Rajhrad, jeho dějiny a památnosti*, Brno 1925, s. 30.

velká nekostelní pohřebiště na návrší u Rebešovic,⁴⁴ jednak skutečnost, že z okolí barokního chrámu nebyl nikdy vyzvednut velkomoravský nekeramický nález ani z druhotné polohy, tím méně z hrobu. To je poměrně důležitá indicie, nejbohatší hroby nejvýznamnějších jedinců by se totiž zákonitě nacházely uvnitř hradeb a v bezprostřední blízkosti sakrální stavby.

Ani pokud by velkomoravský kostel přečkal přepad či přepady hradu a dochoval se plně ve hmotě zdiva, nedokazovalo by to u něj automaticky liturgický provoz v době povelkomoravské. Nemáme čím prokázat další přítomnost kleriků, již by museli někomu sloužit a být také někým živeni; obtížně by se vylučovalo, že nebyl kostel znesvěcen a oloupen o veškeré cennosti včetně relikvií, v dané době by ho zřejmě ani neměl kdo znovu vysvětit. Církevní tradici, kterou Libor Jan předpokládá a vlastně pro kolegiátní počátky Rajhradu i potřebuje, tedy nemáme o co opřít.

Protože archeologická situace v rajske zahradě začínala kamenitou destrukcí se stopami po pálení vápna a na ni nasedala kulturní vrstva s keramikou první poloviny 13. století, lze předpokládat, že nejstarší zástavba 11. až první poloviny 13. století byla dřevohliněná. Detekovat ji však může jen pečlivě vedený plošný výzkum, jaký se v nejbližší době v klášteře jistě neuskuteční. Je rovněž možné, že rozsah této zástavby, jež by se měla opět podle zásady stability místa nacházet jižně od kostela, nezasahoval až do dosud provedené sondy.

Rozdíly mezi monastickou a kolegiátní fundací

Nyní ke smyslu fundace. Řádná kolegiátní kapitula bývala v raném středověku i u nás ustanovována hlavně u významných kostelů, často spojených s kultem či přímo hrobem světce nebo s důležitými relikviemi a navíc v místech schopných sbor kleriků bránit a zásobovat – čili na významných živých hradech nebo přinejmenším na dvorcích. Vše platí samozřejmě v těch případech, kdy jsme počátky kolegiáty schopni sledovat. Ničím z toho Rajhrad v době povelkomoravské nedisponoval, jinak by o 12 kilometrů severněji nebylo zakládáno někdy v první třetině 11. století Brno. Výběr lokality tedy odpovídá spíše benediktinskému důrazu na prostorové odloučení od laického osídlení.

Patrně navíc nešlo o první církevní středisko v zemi. Víme o existenci hradeckých kostelů, z nichž ten brněnský musel být vystavěn poměrně záhy a některé jiné zřejmě i přetrvaly ze starších dob. Většinou však o nich nedisponujeme téměř žádnými informacemi. Přinejmenším u Olomouce, Brna a snad i Znojma ale musíme již před polovinou 11. století předpokládat sbor kleriků; o církevním středisku, tzv. presbyteriu, tedy ve velmi obecném slova smyslu hovořit můžeme, i když se třeba o řádně ustanovené kolegiáty ještě nejednalo.⁴⁵

44) Čeněk STAŇA, *Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících. Katalog*, Brno 2006; Soňa HENDRYCHOVÁ, *Velkomoravská pohřebiště v Rajhradě a Rajhradících*, Praha 2014 (rukopis rigorózní práce, Ústav pro archeologii FF UK). Ke Staňově hypotéze o kostele na rajhradickém pohřebišti se nepřikláním.

45) Srov. Z. HLEDÍKOVÁ, *Několik úvah o kapitulách*, s. 17–19.

Vraťme se ještě k myšlence, že specifický poměr obou klášterů nastal proto, že byl Rajhrad osazen v počátcích konventuály z Břevnova. Nedávno totiž vystoupil s netradiční tezí Petr Kubín a naprosto popřel počátky Břevnova na konci 10. století. Důvod byl podobný jako u Janovy hypotézy u Rajhradu, počátky Břevnova dokládají výhradně listinná falza. Na to již bezprostředně po vydání reagovali dva oponenti.⁴⁶ Pokud bychom na Kubínovu argumentaci přistoupili, museli bychom přijmout i některé z ní vyplývající důsledky, které Janovy představy o osazení Rajhradu z Břevnova popírají. Kubín upozorňuje na hluboké mlčení soudobých pramenů o počátcích Břevnova a nakonec je opatrně hledá ve čtyřicátých letech 11. století. V pozdějším textu tento názor vyslovuje již s větší jistotou.⁴⁷ Mlčení současníků platí ale i pro pozdější dějiny Břevnova. Pokud vyloučíme veškerá břevnovská falza, pak opat Meginhard vystupuje až ve svědečné řadě hradiských zakládacích listin z roku 1078.⁴⁸ Vše ostatní o něm sděluje ještě mnohem později až Mnich sázavský. Opatův niederalteišský původ dosvědčuje teprve tamní seznam mnichů z 13. století a pozdní a nejednotné je i dochované datum jeho nástupu do opatské funkce.⁴⁹ Dovedeme-li tento přístup k pramenům do důsledků, opravňuje nás to vyslovit otázku: existoval v době zakládání Rajhradu⁵⁰ již Břevnov?

Pokud ano, proč měla být kolegiátní kapitula osazena pro nedostatek světského kléru právě mnichy z Břevnova? Zvláště když se v odborné literatuře často uvažuje, že sám Břevnov musel být ve stejné době téměř vzkříšen z mrtvých (tento názor z mnoha důvodů nezastávám)⁵¹ a podle Kubínových představ by v ideálním případě teprve svou existenci začínal. Pro světský klérus našich zemí byla přece typická klerogamie a rozmnožoval své řady vlastním přičiněním, mohl být obohacen o válečné zajatce či o osoby přizvané z ciziny. Nebyl také problém uvést do duchovního stavu panovníkovy oblíbenice, a případně se tak ještě zbavit nadpočetných mužských členů vládnoucího rodu. Připomeňme, že o něco dříve než Rajhrad byla založena staroboleslavská kapitula a o málo později pak kapitula litoměřická.

Kanovníci a světský klérus vůbec se od mnichů dosti lišili i životním stylem. Kromě již zmíněného soužití se ženami, jež bylo mnichům striktně zapovězeno, se zvláště výše postavený světský klérus účastnil panovníckých válečných tažení

46) Srov. J. ŠRÁMEK, *Co (ne)víme o raně středověkých dějinách břevnovského kláštera – a jak s tím naložit?*, ČMM 134, 2015, s. 215–226; David KALHOUS, *K otázce počátků břevnovského kláštera*, ČMM 134, 2015, s. 207–213, a Petr KUBÍN, *Založil břevnovský klášter opravdu sv. Vojtěch?*, in: *Ora et labora. Vybrané kapitoly z dějin kultury benediktinského řádu*, edd. Markéta Jarošová – Radka Lomičková, Praha 2013, s. 27–40.

47) P. KUBÍN, *Legenda*, s. 29.

48) CDB I, s. 82–85, č. 79; s. 85–87, č. 80. Výslovně je Meginhard jako břevnovský opat zmíněn jen ve Vratislavově listině, dochované ovšem v pozdních opisech, nikoli v soudobém autografu.

49) P. KUBÍN, *Legenda*, s. 29, pozn. 35; Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a rúží*, Praha 1989, s. 326–327.

50) Pokud byl ovšem vůbec zakládán delší dobu před první nezpochybnitelnou zmínkou u tzv. Kanovníka vyšehradského k roku 1136 (FRB II, s. 223–224), když ho dokládají výhradně falza. Jediný soudobý zápis o Güntherově úmrtí k roku 1045 klade jeho pohřeb do Prahy, soudobé svědectví o existenci Břevnova nám tedy zůstává upřeno, i když můžeme právem namítat, že Praha a Břevnov Heřmanovi Chromému z Reichenau splývaly. Srov. P. KUBÍN, *Legenda*, s. 29.

51) Za všechny tituly P. SOMMER, *Svatý Prokop*, s. 59–62.

a lovů, i když to nebylo vnímáno jako žádoucí. Nemuselo jít ovšem vždy o řádně vysvěcené kněze. Dále mniši Benediktovy řehole nesměli na rozdíl od světského kléru vlastnit žádný majetek, byli povinni zachovávat stabilitu místa, fyzicky pracovali, což bylo v námi studované době vnímáno jako nehodné vyšších společenských vrstev, v určitých časech byli povinni striktně zachovávat mlčení a museli se podřizovat vůli opata nebo jiného nadřízeného kláštera. Měli společnou kuchyni, refektář a dormitář, což bylo u kanovníků dlouho zbožným přáním a i po reformačních pokusech se tato zásada plně neprosadila nebo netrvala příliš dlouho. Přesuny osob oběma směry sice možné byly, ale minimálně po vstupu do kláštera bylo nutno se zcela přizpůsobit v něm panujícím poměrům.⁵² V opačném případě zase musel být mnich z kláštera propuštěn. I když můžeme předpokládat různé výjimky, přece jen asi ani v našich zemích nedocházelo k těmto změnám stavu zcela živelně.

Imunita podle velehradského vzoru

Jako jeden z argumentů pro samostatné počátky Rajhradu uvádí Libor Jan skutečnost, že roku 1234 obdržel Rajhrad od markraběte Přemysla imunitu podle velehradského vzoru. A protože Velehrad považuje za „superzaložení“, měl by jím zákonitě být i Rajhrad.⁵³ Imunitu podle velehradského vzoru však dostal právě ve 20.–30. letech 13. století větší počet moravských klášterů, jiné ji získaly později. U některých, jako třeba u tišnovského kláštera, by se dalo hovořit rovněž o významném založení jako u Velehradu. Získaly ji ale i méně prestižní komorní ústavy nebo fundace původně soukromé, jejichž oprava mezitím připadla zeměpánovi. Měly ji tedy Louka, Oslavany, Tišnov, Hradisko u Olomouce a Zábrdovice.⁵⁴ Velmi podobnou skladbu absolucí získal ve stejné době i soukromý Doubravník, paradoxně nejspíše kvůli nežádoucím zásahům některých členů zakladatelského rodu.⁵⁵ Není mi známo, že by kdy oprava Doubravnicku, byť dočasně, spadla na zeměpána. Je tedy sporné, zda imunitu podle velehradsko-oslavanského formuláře opravdu získávaly výhradně komorní fundace.

Zda nemohly uvedenou imunitu dostat za jistých okolností i pobočné řádové domy, opět bezpečně nevíme. Klášter Na luhu ani jeho třebečický mateřinec, s nimiž by se dalo v dané době nejlépe srovnávat, evidentně nemají dobře dochovaný

52) P. KUBÍN, *Kolegiální kapituly*; Z. HLEDÍKOVÁ, *Několik úvah o kapitulách*, s. 9–44; J. ŠRÁMEK, *Na okraj počátků Břetislavovy fundace*, s. 60–62. Zde odkazy na další literaturu.

53) L. JAN, [rec.] *Kniha o Rajhradě. Dějiny města od nejstarších dob*, ČMM 134, 2015, s. 300. „Superzaložení“ je recenzentovo označení velehradské fundace.

54) CDB II, s. 266–267, č. 272; s. 315–319, č. 320; CDB III/1, s. 94–97, č. 87; s. 97–100, č. 88; s. 125–128, č. 106; s. 129–133, č. 107; T. BOROVSKÝ, *Kláštery*, s. 65–66.

55) CDB III/1, s. 147–149, č. 199; Jiří DOLEŽEL, *Ante aream monasterii Sancte Crucis – klášter v Doubravniku ve světle dosavadních výzkumů*, Právěk NŘ/1998, 1999, s. 322. O udělení imunity žádali fundátorův syn Vojtěch z Medlova a abatýše. Vojtěch se později, ač laik, dokonce stal doubravnickým proboštem a je známo, že se soudil s mladším bratrem Jimramem, který již v době vydání imunity neoprávněně nakládal s klášterními majetky. Viz Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 21–22.

listinný archiv.⁵⁶ Samotné udělení imunity tedy o významu a právním statutu fundace v jejích počátcích nic zásadního nevyovídá. Navíc se v listině pro Rajhrad z 2. listopadu 1234 výslovně hovoří o tom, že markrabě Přemysl s vědomím a souhlasem krále Václava zmíněná práva uděluje pro zmírnění chudoby místa, kde se konvent zdržuje.⁵⁷ Připojíme-li k tomu fakt, že si od krále Václava vyžádal téhož roku, jen poněkud dříve, 18. června, obnovení velké imunity i Břevnov,⁵⁸ lze za Přemyslovou listinou spatřovat opět spíše opatovnu snahu než nevědomost či nekompetentnost. Již proto, že se v této listině z nějakého důvodu obnovují práva a svobody, jež měla cella držet při prvotním založení, a to nejen od Břetislava, ale i od Boleslava. Určitou iniciativu tedy zřejmě i v tomto případě Břevnov vyvinul.

I zde je zapotřebí zohlednit další okolnost: Velehrad vsutku byl „superzaložením“, tomu však velice záhy odpovídala i přiměřeně monumentální architektura.⁵⁹ Středověký Rajhrad, pokud můžeme opatrně soudit z velikosti a rozvržení kostela těsně před demolicí, je s Velehradem po této stránce naprosto nesouměřitelný.⁶⁰ Svou architektonickou podobou Velehradu zřejmě ve vrcholném středověku nemohla konkurovat velká část moravských duchovních ústavů. Ke kvalitě huti, jež stavěla prvou zděnou fázi rajhradského kostela a konventních budov, je prozatím předčasné se vyjadřovat, zveřejněných románských spolií je zatím k dispozici málo a nejsou příliš chronologicky citlivé. U Velehradu byla enormní.⁶¹

Spor Břevnova s olomouckými biskupy o Rajhrad, jeho fary a placení desátků

Další skutečností, jež měla ukazovat na samostatné počátky Rajhradu, byly okolnosti sporu s biskupem Brunem. Král Václav totiž koncem roku 1248 vydal Brunovi dvě listiny. V první mu povolil vybírat v celé diecézi desátek podle kanonického práva a odmítl nesprávné zvyklosti Moravanů, kteří tvrdí, že nejsou k placení desátků

56) Za všechny tituly Rudolf FIŠER, *Třebíč. Z historie benediktinského opatství*, Třebíč 2004, s. 39–55, 107–133, 162–163, 166–168. Kladu zde důraz spíše na výčet listin, s nimiž autor pracoval, a charakter jejich údajů, než na některé závěry, k nimž dospívá.

57) CDB III/1, s. 104–106, č. 90: *ad sublevandam loci eiusdem paupertatem...* Kritika listiny ukazuje, že na její diktát ani grafiku neměly břevnovský či rajhradský klášter vliv. Diktoval ji notář O5 a psal P3, což byl dost možná brněnský notář Konrád. Každopádně byla listina počinem vydavatelským a spolupčetili ji král Václav a biskup Robert. Srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 75–77. Jedině snad lze v této věci namítnout, že diktátor mohl mít na mysli závaznou mnišskou chudobu.

58) CDB III/1, s. 76–80, č. 73, dochovaná ve dvou exemplářích. Graficky jsou ruce obou notářů určeny jako příjemecké, diktát je přičítán notáři Janovi z Václavovy kanceláře. Srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 17, 22, 24–25; TITÍŽ, *Studie k českému diplomatovi*, s. 266.

59) Miloslav POJSL, *Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera*, Olomouc 1990.

60) Např. anonymní plán, snad projekt přestavby: MZA Brno, fond E6, Benediktini Rajhrad, inv. č. 4460, sign. Pj 16. Publikován in: Dana ZAPLETALOVÁ, *Klášter do barokní přestavby – archeologické a umělecko-historické poznatky. „Centrum církevního a světského života“*, in: K. Altman – I. Durec et alii, *Kniha o Rajhradě*, s. 70, v tisku omylem obrácen vertikálně o 180°.

61) M. POJSL, *Velehrad*; Jiří KOHOUTEK – Zdeněk VÁCHA – Radim VRLA, *Pozdně románské architektonické články z hradu Lukova*, *Archaeologia historica* (dále AH) 31, 2006, s. 235–248; TITÍŽ, *Pozdně románské architektonické články z hradu Brumova*, AH 32, 2007, s. 297–308; Zdeněk SCHENK, *Velehrad – archeologické prameny k bývalému cisterciáckému klášteru*, Brno 2016 (rukopis dizertační práce, Ústav archeologie a muzeologie FF MU).

zavázání, protože je dlouhou dobu neplatili, a neuvědomují si, že tento zvyk je nekřesťanská zvrácenost. Ve druhé listině předával král biskupovi *pleno iure* patronátní právo a veškerou temporální jurisdikci nad rajhradským klášterem i vsí Rajhrad.

Připomeňme zde jeden diplomatický paradox: mnoho stran již bylo popsáno o falzech, která se hlásí do raného středověku, ale jejich vnější či vnitřní kritika tomu neodpovídá. Tyto spurie jsou dnes vcelku snadno odhalitelné. Nedávno byly také shromážděny příklady, kdy vznik formálního falza iniciovala morálně i právně naprosto nezavadná potřeba.⁶² Navíc se při bližším zkoumání často dospívá k důvěryhodnosti narace a dispozice těchto písemností. Výrazně méně pozornosti však bývá věnováno falzům dobově zvaným *listy vylouzené*.⁶³ Ta vznikla bez vědomí údajného vydavatele, avšak v době jeho života a úřadu. Říká se jim diplomatickou terminologií také vylákané listiny nebo kancelářská falza, mohou však při kritice vykazovat i povahu přijemeckou, smíšenou nebo nemusejí být přesně zařaditelná. Tyto skutečné podvrhy se odhalují nesmírně obtížně, neboť se formálně jeví jako pravé listiny s pravou pečeti. Podezření vzbuzují pouze tehdy, když jsou vydány za podezřelých okolností nebo obsahují nároky, které neodpovídají jiným pramenným zmínkám. Kolika takovýmto listinám dnes důvěřujeme, si neodvažují odhadovat. Podezřívány bývají často spíše listiny graficky přijemecké nebo přesně nezařaditelné, jež jeví drobné odchylky od převažujícího dobového úzu nebo písarské chyby.

Existence vylákaných listin může vysvětlovat, proč nakonec skončil spor ve prospěch Břevnova, ačkoli měl klášter svá práva pojištěna zdánlivě méně průkazně než biskup. Zajímavé je v této souvislosti již datum vydání obou výše zmíněných královských listin; stalo se tak 11. prosince 1248 v Brně, kam král přicestoval v souvislosti s povstáním markraběte Přemysla.⁶⁴ Biskup měl od krále v tento den získat přinejmenším čtyři listiny.⁶⁵ Po formální stránce lze podezřívát všechny z nich,⁶⁶ po stránce obsahové si historikové nevědí rady přinejmenším s listinou, kterou se měl přenášet trh z královského Měčina do sousedních biskupských Žatčan, jak tomu prý bylo od starodávna. Pouze listina, jíž se směňuje biskupská část města Olomouce za clo ve Vyškově, snad měla nakonec praktický dopad. Svědečná řada všech čtyř listin je shodná, kromě brněnského probošta jsou v ní uvedeni královi šlechtičtí přívrženci a dvorští úředníci. Z kanceláře doprovázející krále kromě notáře Diviše nikdo jmenován není. Znamenalo by to, že se právní počiny v nich uvedené sice veřejně projednávaly, moravská nobilita ani duchovní osoby ale mezi svědky zastoupeny nejsou.⁶⁷ Listinám na trh a směnu cla chybí dnes pečeť, což také

62) A. JAGOŠOVÁ, *Diplomata*, s. 135–139.

63) Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1994, s. 169–170; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 10. Výslovně máme takovýto případ doložen právě pro dobu Václava I. v CDB IV/1, s. 112–113, č. 33.

64) J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 167–175; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české II*, Praha – Litomyšl 2000, s. 371–387.

65) CDB IV/1, s. 247–249, č. 149; s. 249–251, č. 150; s. 252, č. 151; s. 253, č. 152.

66) J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Kritický komentář*, s. 88–93.

67) S již zmíněnou jedinou výjimkou, která krále zřejmě hostila a která mu vděčila za beneficium. Jde o brněnského probošta Alberta, s nímž byl později Bruno prokazatelně ve velmi dobrých vztazích,

není bez zajímavosti. A obě dvě nemají skýtat jiný než čistě majetkový prospěch. Majetkové zájmy lze tedy předpokládat i u listin zbývajících.

Břevnov se chtěl podle listiny uzavírající spor vyhnout soudu a žádal, aby byla pře rozhodnuta prostřednictvím důvěryhodných osob. Usiloval o jeho smírné ukončení, ačkoli prý nemá důvod nedůvěřovat svým právům k Rajhradu a jeho farám, protože je držel pokojně a beze sporů z dob, z nichž není paměti.⁶⁸ Biskup Bruno měl ale zřejmě také velmi dobrý důvod, proč na tyto podmínky přistoupil a proč se svými formálně právními kancelářsko-příjemeckými listinami veřejně nevystoupil. Nevyrukoval s nimi ani po králově smrti. Můžeme si klást oprávněnou otázku, zda biskup přítomnosti krále nebo třeba jen jeho kanceláře na Moravě nezneužil, zvláště když podle některých narativních pramenů nemusel být Václav I. plně schopen vlády.⁶⁹ Víme ale také, že se panovník občas dopouštěl násilných zásahů směřujících proti svým vlastním rozhodnutím; známý je spor o patronát brněnského kostela sv. Petra.⁷⁰

Je také s podivem, že se ani opat Martin ještě jako rajhradský probošt nepokusil s pomocí biskupa Bruna dosáhnout znovu samostatnosti a opatství v Rajhradě. Stal se naopak opatem na Břevnově a hájil v otázce Rajhradu jeho zájmy, dokonce před kurií. Proboštem se stal neznámo kdy po roce 1234, kdy v listině ještě vystupuje probošt Pavel,⁷¹ a naživu byl ještě roku 1277.⁷² Opatský úřad nastoupil neznámo kdy před 15. únorem 1253.⁷³ Že by si právě Martin nezávislosti a významu svého původního působiště a jeho zeměpanského patronátu nebyl vědom? Musel to také s vysokou pravděpodobností být on, kdo požádal biskupa Bruna o první známé svěcení rajhradského kostela koncem roku 1247.⁷⁴ Ke svému dlouholetému rajhradskému proboštví se přitom zjevně hlásil, což se odrazilo v datační formulí pozdější konsekrční listiny z roku 1255.⁷⁵ Ke konci sporu byl patrně také kaplanem Přemysla Otakara II.⁷⁶ Není tedy vůbec vyloučeno, že byl Brunovi nebezpečný právě on, neboť

ačkoli byl tento dosazen králem proti patronátnímu právu tišnovské abatyše. Viz Libor JAN – Rudolf PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, *Sedm set let brněnské kapituly*, Brno 1996, s. 42–43.

68) CDB V/1, s. 109–112, č. 55; S. DUŠKOVÁ, *Listinný poklad*, s. 143. S nejvyšší pravděpodobností se jedná o odkaz na tzv. nepamětný právní obyčej, srov. Antonín HRDINA, *Kanonické právo*, Praha 2002, s. 90–96. Stejný argument byl použit ve sporu za opata Bavora. Ústní výroky opata a konventu tedy nejspíše neznamenal, že klášter neměl na majetky a práva písemnost, ale že si nikdo živý z komunity nepamatuje, že by se tato někdy řídila jinými pravidly.

69) FRB II, s. 303; FRB IV, s. 349.

70) L. JAN – R. PROCHÁZKA – B. SAMEK, *Sedm set let*, s. 42–43, 102, pozn. 9–13.

71) CDB III/1, s. 107–108, č. 91. Není vyloučeno, že jde o pozdějšího stejnojmenného břevnovského opata, jenž nastoupil úřad po Dluhomilově smrti. Srov. M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení*, s. 326; Beda DUDÍK, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern in Markgrathum Mähren I*, Brünn 1849, s. 532, 534. Chronologie a posloupnost opatů ale není jednoznačná a diplomatické ani narativní prameny neumožňují její důslednou kontrolu. Probošt Martin není výslovně jmenován v silně podezřelé imunitní listině pro brněnské herburgy k roku 1252 (CDB IV/1, s. 441–444, č. 260), jak uvádí B. DUDÍK, *Geschichte*, s. 202.

72) CDB V/2, s. 536–538, č. 834.

73) CDB IV/1, s. 446–449, č. 263.

74) CDB IV/1, s. 218–219, č. 124. Dokonce je možné, že mezi dostavbou rajhradského kostela a jeho vysvěcením byl díky situaci po Robertově abdikaci a smrti určitý hiát.

75) CDB V/1, s. 107–108, č. 53.

76) CDB V/1, s. 95–97, č. 45; s. 140–141, č. 76; nepřímě i s. 341–342, č. 220.

mohl vědět, že se jeho záležitosti při králově návštěvě Brna veřejně neprojednávávaly. Mohla to vědět ale i moravská nobilita a zajisté i sám tehdejší následník trůnu, na jehož straně Bruno v dané době nestál.⁷⁷ Ani král Václav ale Brunovi krátce před vydáním listin nebyl právě příznivě nakloněn. Pravděpodobnost, že by Brunovi čistě z vlastní iniciativy opravdu poskytl nemalá práva vyplývající z jeho čtyř listin, tedy není velká.⁷⁸

Lze ale uvažovat ještě jinými způsoby. Jednak je třeba zohlednit fakt, že kromě výše zmíněných čtyř listin pobyt krále na Moravě jiný nezávislý pramen nedokládá. Toto konstatování však vede k nejkrajnější možnosti interpretace. Je totiž možno přistoupit na výklad, že král do Brna skutečně dorazil a spolu se svými spojenci se zde pokusil vytvořit vojenskou opozici proti Přemyslovi, což se mu nakonec i podařilo.⁷⁹ A žádal o ni i biskupa, jenž ještě neměl pod kontrolou celou svou diecézi a jemuž svým jednáním nástup na biskupský stolec právě neusnadnil. Pak lze logicky předpokládat, že si biskup za svou ochotu vymínil jisté ústupky z moravských korunních příjmů a Václav mu je chtěl nechtěl musel poskytnout. Bruno byl pak skutečně na počátku února roku 1249 přítomen v Žatci, kde je doložena i rakouská a moravská šlechta.⁸⁰ Na jižní Moravu tedy král patrně fyzicky dospěl. Zda jednal sám o své vůli, nebo za něj prostředkovali jeho čeští stoupenci, je však obtížné rozhodnout.

Je tedy docela dobře myslitelné, že svou pomoc králi biskup podmínil splněním určitých nároků. K jednání se možná dokonce dostavil s již předem připravenými listinami, které se na místě pouze doplnily. Šlo mu nakonec výhradně o požitky z Moravy, na nichž v danou chvíli zřejmě králi vůbec nezáleželo. Pokud odhlédneme od práv Břevnova, zasahovalo se totiž tehdy hlavně do práv a příjmů markraběte a mladšího krále. A konkrétně převod trhových práv ze zeměpanského Měniná zcela jistě v Přemyslově zájmu nebyl a po usmíření obou vládců z něj také jistě sešlo. Možná dokonce stačila námitka, že byly tyto ústupky učiněny pod nátlakem. O Žatčanech jako o trhové lokalitě pak prakticky neslyšíme, zato o Měnině ještě hluboko ve 14. století.⁸¹

77) Tomáš SOMER – Eva SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka. Biskup, na kterého se mělo zapomenout*, ČMM 132, 2013, s. 20.

78) J. ŠRÁMEK, *Kláštery olomoucké diecéze*, s. 146, 153, 166, na aktu předání patronátních práv k Rajhradu a jeho farám neshledává nic nelegitimního. Přesto ho ale tato událost zaráží, již proto, že Václav nedlouho předtím Brunovi jakožto kandidátovi na biskupský stolec vůbec nepřál a raději strpěl hrozbu interdiktu. Ten formálně trval do konce jara roku 1247. Autor se nakonec přiklonil k názoru, že patronátní práva ke klášteru král biskupovi darovat mohl, protože je jako potomek fundátorů držel. Následně se ovšem podivuje, čím to, že se poškozený Břevnov kvůli újmě neobracel na krále, ale vedl spor přímo s biskupem a hnal ho ke kurii. Bez příčiny to jistě nebylo.

79) V. VANÍČEK, *Velké dějiny II*, s. 379–380; Martin WIHODA, *Přemyslova moravská léta mezi královskou korunou a babenberským dědictvím*, in: Libor Jan, – Jiří Kacetl et alii, *Pocťa králi. K 730. Výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II.*, Brno – Znojmo 2010, s. 47–53.

80) CDB IV/1, č. 158, s. 259–261; č. 160, s. 263–264.

81) Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*, in: *Město Brno a jeho region ve středověku*, edd. Martin Ježek – Jan Klápště, Praha – Brno 2000 (= *Mediaevalia archaeologica* 2), s. 178–181, 183.

Jediná písemnost z oněch čtyř, která nakonec zřejmě měla i praktické důsledky, je listina, jíž se směřuje zeměpanské clo ve Vyškově za pozemky biskupství ve městě Olomouci. Tato listina bývá někdy s ohledem na jiné analogie vysvětlována tak, že zde biskupská postranní práva bránila završení městské lokace a král přistoupil k nucené směně.⁸² Skutečnost ale mohla být i poněkud jiná. Musíme vzít v potaz, že ještě v únoru roku 1249 zároveň s Brunem vysoce pravděpodobně úřadoval, byť protiprávně, i Konrád z Friedbergu. Listina z 25. února 1249 může dokonce naznačovat, že Konrád byl vůči Přemyslu mnohem loajálnější než Bruno. A tento suspendovaný legitimní biskup byl obklopen svou vlastní, rovněž již sesazenou a zčásti i exkomunikovanou kapitulou a zadržoval spolu s ní nemalou část biskupských majetků.⁸³ Biskup Bruno, pobývající nejspíše převážně na Modřicích, se tedy pokusil směnit aktuálně nedostupné a nevymahatelné příjmy z olomouckých areálních platů, na nichž opět Václavovi nemuselo záležet, za lépe získatelné clo ve Vyškově, kde již zřejmě biskupství jisté majetky mělo. Ani z toho neměl král žádný výnos. Je však možné, že nabídnutá protihodnota byla v tomto případě adekvátní a markrabě se směnou nakonec souhlasil.⁸⁴

Primárně majetkové zájmy lze tedy předpokládat i u obou listin, jež následně vyvolaly spor s Rajhradem a Břevnovem. Lze však připustit i variantu, že biskup veřejně jednal o méně nárocích a ke zpečetění pokoutně předložil více listin. Pokud budeme sledovat, jaké záležitosti s oběma vládci projednával Břevnov a Rajhrad po ukončení povstání, zjistíme, že o převodu patronátu a právům k farám se s nimi nejednalo. S králem Václavem Břevnov projednával jen v únoru roku 1250 směnu vsi Kuromrtvic.⁸⁵ S markrabětem Přemyslem se roku 1251 jednalo o clech z Kunovic a Olšavy a roku 1254 o majetcích ve Zličíně.⁸⁶ Hned po svém nástupu na trůn vydal Přemysl také významným pražským kostelům a klášterům a všem kostelům v diecézi konfirmaci jejich starších privilegií a osvobodil je od všech břemen.⁸⁷ O Rajhradě

82) J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 279.

83) Viz T. SOMER, – E. SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*, s. 8–15, 18–21; CDB IV/1, s. 288–290, č. 176. V edici je listina datována k 26. 2. 1248. Předatoval ji s ohledem na florentský cisterciácký datační styl Jindřich ŠILHAN, *Cisterciácké datování a vzpoura markraběte Přemysla mladšího (Antithese II)*, VVM 23, 1971, s. 327–328.

84) Zajímavou informaci přináší Brunova závěť z 29. 11. 1267 (CDB V/2, s. 75–82, č. 526). Biskup v ní prohlašuje, že kromě cla získal také celé *oppidum forense*, jež mělo být jeho kostelu odňato ještě před jeho příchodem do diecéze, a to od staršího krále se souhlasem jeho syna, nyní rovněž krále. Na válku mezi otcem a synem a s ní spojené úchvaty biskupských statků vzpomíná i u některých dalších majetků. Není tedy vyloučeno, že zisk Vyškova spadá do doby, kdy bylo povstání urovnáváno. Na hypotetické úrovni pak může být i výsledkem jednání o Měníně, k němuž tehdy s nejvyšší pravděpodobností došlo.

85) CDB IV/1, s. 261–263, č. 159. Listina z 8. 2. je graficky příjemecká, diktát se určit nepodařilo, pečeť je pravá. Měla být vydána v Praze a má jinou svědečnou řadu než kancelářské listiny vydané 7. a 13. 2. 1249 v Žatci, kde se král nacházel v souvislosti s povstáním markraběte Přemysla. Její datace podle záhlavního regestu v edici obsahuje písařskou chybu: konkurenty a epaky odpovídají roku 1249, indikce ale roku 1250 a do tohoto roku ji klade i registrační poznámka z 16. století. Srov. i J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři*, s. 268–269; S. DUŠKOVÁ, *Listinný poklad*, s. 141.

86) CDB IV/1, s. 371–372, č. 208; J. PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita*, s. 114–115.

87) CDB V/1, s. 32–36, č. 3; S. DUŠKOVÁ, *Listinný poklad*, s. 140. Odhlížím od konfirmace Boleslavova privilegia z 10. 5. 1255, jež měla být podle intulace vyhotovena později, nejspíše v příjemeckém prostředí. Srov. G. FRIEDRICH, *O dvou nejstarších listinách*, s. 77; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři*, s. 269. Tuto námitku proti pravosti a časovému určení je však u některých

a jeho farách ale kláštery, alespoň podle zachovalých písemností, ani s jedním z vládců nevyjednávaly.

Přímo v době povstání pak mělo na Břevnově při obléhání Přemysla na Pražském hradě ležet Václavovo vojsko.⁸⁸ Zda to ale znamená i opatovu loajalitu vůči staršímu králi, nebo se jen konvent neubrání hrubé síle, se obtížně rozhoduje.

V úvahu přichází i možnost, že dnes ztracené pečeti byly na ony listiny, jež se dotkly rajhradských zájmů, opatrně přeneseny, takže se nedaří najít stopy manipulace. Tato varianta by však byla pravděpodobnější v případě, že by i směna vyškovského cla byla pochybná a obtížně se uváděla do praxe. Takto se lze spíše přiklánět k názoru, že si biskup záměrně nezničil jedinou z listin, která mu nakonec přinesla reálný finanční zisk.

Ale zpět k Rajhradu. Obě strany byly přinejmenším připraveny jednat s kurií. V listině pro Bruna na výběr desátku vyjadřuje panovník přání, aby tato práva papež potvrdil, a Břevnov s kurií v době sporu rovněž ve styku byl (viz níže).⁸⁹ To je poměrně důležitý moment. Ústní svědectví, kterým opat a konvent dosáhli rozhodnutí pře ve prospěch Břevnova, mohlo totiž znít i v tom smyslu, že nějaký zápis na Břetislavovo jméno skutečně existuje, ale klášter ho v tu dobu nemůže předložit, protože byl odeslán do Říma.⁹⁰ Připomeňme, že na jaře roku 1254 získal Rajhrad od papeže odpustkovou listinu⁹¹ a téhož roku se ke kurií v jiné záležitosti vypravilo poselstvo z Břevnova, vedené vzdělaným královským notářem mistrem Divišem. Cestou však Diviš 4. října ve Friuli zemřel.⁹² Ostatním osobám účastnícím se mise následně mohlo v závislosti na klimatických podmínkách trvat i do jara následujícího roku, než se vrátily zpět. Pochopitelně při této příležitosti mohly být ztraceny i průvodní písemnosti nebo to bylo možno alespoň tvrdit. Takto by se dalo vysvětlit, proč opat nechtěl se svou věcí před soud.

Minimálně jeden, byť pečetí neověřený zápis, existovat musel, jak vyplývá z dikce již zmiňované listiny s velehradskou imunitou; zde se klášteru potvrzují práva udělená mu údajně Boleslavem a Břetislavem. Nevíme však, jakou měl formu, zda nešlo např. jen o zápis v kodexu, jenž se mezitím vlivem válečných událostí mohl ztratit

nekancelářských listin nutno zvážit, pokud proti jejich pravosti nesvědčí pádnější důvody. Ve stejné době nazývali totiž Přemysla králem namísto dědicem či pánem Českého království systematicky i v papežské kanceláři (CDB V/1, s. 52–53, č. 15; s. 57–58, č. 20; s. 62–63, č. 23; s. 63, č. 24; s. 64–65, č. 26; s. 71–72, č. 32; s. 99, č. 45; s. 144–145, č. 78; s. 145–146, č. 79; s. 192–193, č. 116; s. 195, č. 118; s. 364–365, č. 235; s. 368–370, č. 238; s. 370–371, č. 239; s. 371–372, č. 240; s. 376, č. 244; s. 371, č. 245; s. 394–395, č. 261). Je tomu tak i u nepodezříváných listin purkrabího na Přimdě Ratmíra, bývalé markraběnky Gertrudy Babenberské, či dokonce královny Markéty Babenberské (CDB V/1, s. 227–228, č. 141; s. 408–409, č. 274; s. 361–362, č. 232). Je tedy možné, že příjemecký či obecně mimokancelářský písař u panovnické titulatury pouze nedodržel úzus obvyklý v královské kanceláři.

88) FRB II, s. 304.

89) CDB IV/1, s. 247–249, č. 149; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Kritický komentář*, s. 89.

90) Ústních prohlášení opata a konventu si povšiml již G. FRIEDRICH, *O dvou nejstarších listinách*, s. 79, pozn. 3. Krátce poté se ovšem V. HRUBÝ, *Falsa Břevnovská*, s. 110, domníval, že biskup Bruno byl poražen padělkem Dluhomilovým, Břetislavovou rajhradskou zakládací listinou. A opat Martin rovněž neměl mít čisté svědomí, proto prý zaplatil oněch 29 talentů.

91) CDB V/1, s. 64, č. 25.

92) J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Panovnická a biskupská listina*, s. 48; Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, Praha 2011, s. 215.

(připomeňme jen vyplenění Rajhradu Uhry a Kumány nebo ležení Václavova vojska na Břevnově během povstání markraběte Přemysla), někteří konventuálové se však na něj ještě upomínali.

Touto dobou mohla být nakonec na světě již i pseudobřetislavská falza. Zcela planá úvaha to není, písmo obou exemplářů starší spurie se totiž podle zjištění Jindřicha Šebánka blíží dvěma dosti starým listinám: jednak královské konfirmaci papežské protekční buly z roku 1224, jež byla sice kvůli dopsanému dodatku podezírána,⁹³ dnes ovšem není proti její pravosti námitek, jednak listině na jméno Přemysla Otakara I., potvrzující svobody dané klášteru Boleslavem Pobožným a hlásící se do března roku 1220.⁹⁴ Tato listina, jejíž původní pečeť se nedochovala, byla právě s ohledem na grafickou příbuznost s pseudobřetislavským falzem editorem podezírána jako falzum a s přihlédnutím k výše zmíněnému byla datována až na konec 13. století. Její postavení mezi břevnovskými listinami ale bude zřejmě nutno přehodnotit a její paleografická datace by se již pokud možno neměla odvozovat kruhem z písma pseudobřetislavského falza. Legitimní je dnes otázka, zda tato písemnost nemohla být vyhotovena ještě před vydáním listin, jimiž Václav I. obnovuje v červnu roku 1234 Břevnovu domnělá Boleslavova práva a svobody.⁹⁵ Listiny se totiž dovolávají konfirmace Václavova otce, lze tedy důvodně předpokládat, že mohla být Václavově kanceláři předložena právě tato listina. Editor předpokládal opačný poměr obou textů a Václavovy listiny vypočítávají výhradně svobody, nikoli majetky, takže nemohlo jít o konfirmaci *Privilegii pervetusti Boleslai*. Je tedy možné, že máme co do činění s písemností vzniklou mezi lety 1222 a 1234. To by pochopitelně mohlo mít vliv i na dataci písařské ruky pseudobřetislavských falz.

Rovněž mladší spurie vykazuje příbuznost se dvěma dosti starými písemnostmi, jistou podobnost však doložil Šebánek i se skupinou poněkud mladších listin příjemeckého původu. Přesto nelze zcela vyloučit a pustit ze zřetele možnost, že obě pseudobřetislavská falza vznikla sice v rozmezí 1234–1255, které stanovil již Václav Hrubý, ovšem spíše blíže staršímu z obou mezníků.

Existuje i teoretická možnost, že byly původní samostatné akty pro jednání s kurií pouze dodatečně zpečetěny. Rovněž tato praxe je z českého prostředí dosvědčena, zpečetění či přišití k listině však zvyšovalo pravděpodobnost dochování takového aktu.⁹⁶ Pak tu byl ovšem ještě jeden nepodcenitelný, a možná i rozhodující moment: Břevnov měl prakticky od počátku své existence na své kostely,

93) CDB II, s. 248–251, č. 259. Srov. V. HRUBÝ, *Falsa Břevnovská*, s. 98, a J. ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti*. V dodatku následujícím po svědečně a datační formulí listiny je zapsána směna tří klášterních vsí a vysazení nových v jejich blízkosti. Je ovšem psána touž rukou a inkoustem jako celá listina. Jak těžké je rozhodnout o pravosti listiny i vsuvky, demonstruje právě názor V. Hrubého: pokud by se jednalo o čisté falzum, jistě by byla vsuvka do textu integrována. Pak by ovšem listina nebudila žádné podezření.

94) CDB II, s. 411–412, č. 375; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Studie k českému diplomatáři*, s. 263–265, 278, pozn. 43. Listina měla vzniknout v příjemeckém prostředí dodatečně podle zčásti nesprávně datovaného břevnovského exempláře velkého privilegia z roku 1222. Její časový odstup od vydání tohoto privilegia ani sepsání konfirmace nejstarší papežské protekce však nemusí být velký. Tento problém by si ještě zasluhoval pozornost badatelů-paleografů.

95) CDB III/1, s. 77–80, č. 73.

96) J. PRAŽÁK, *Rozšíření aktů*, s. 35.

statky a desátky od všech svých lidí z již obdělávaných pozemků i z novín, jež teprve vyklučí, papežské privilegium, jež se odvolávalo na Vojtěchovy donace, a také královskou konfirmaci téhož.⁹⁷ Všechny majetky, práva a mezitím udělené svobody, včetně těch papežských, navíc roku 1231 stvrdil Řehoř IX.⁹⁸ Břevnovský klášter se tedy nacházel pod papežskou ochranou, což v teoretické rovině znamenalo, že jeho práva a majetky jsou nedotknutelné. To platilo pro všechny osoby včetně biskupů a panovníků. A Rajhrad i jeho fary takovými kostely, majetky i lidmi samozřejmě byly. Pokud by došlo na projednávání před kurií, Bruno ani kterýkoli z panovníků by zřejmě neměli šanci svou věc obhájit, dokonce by riskovali trest za úchvat církevního zboží.

Břevnovský opat také nemusel o smírčí komisi žádat kvůli právní nejistotě svých nároků, ale protože dobře věděl a právě zakoušel, jak finančně náročné je domáhat se svých práv před kurií. Pokusil se tedy pouze dosáhnout téhož s vynaložením méně prostředků.

Pokud tedy do budoucna hrozilo prokázání starých klášterních práv na takovéto úrovni, možná právě proto znejistěla nejen smírčí komise, pražský scholastik mistr Markvard a bratr Gottfried řádu německých rytířů,⁹⁹ ale i biskup Bruno. Složení komise bylo přitom navrženo olomouckou kapitulou, takže se od ní nedalo očekávat, že by Břevnovu stranila. V ideálním případě by na výsledku sporu vcelku nebyla zainteresována, spíše ale byla evidentně podjatá. Vzhledem k vleklým desátkovým sporům Břevnova s pražskou kapitulou a známým každoročním excesům o koleďách na svátek Mláďátek betlémských, které se o málo později rovněž řešily před kurií, můžeme předpokládat, že mistr Markvard Břevnovu nebyl nakloněn právě přátelsky. Gottfried jistě již v této době stranil Brunovi a naopak.

Nikdo ze zainteresovaných jistě nechtěl riskovat konflikt s panovníkem, jenž se právě na Martinovu prosbu mohl do věci kdykoli vložit, tím méně pak konflikt s kurií. Bylo tedy shledáno, že opat má všechna práva, která má rajhradský klášter od svého založení, jak co se týče desátků z klášterních vsí, tak i co se týče patronátních práv ke klášterním farám, pokojně navěky držet. Aby se však do budoucna vyhnul dalším sporům, měl opat olomouckému kostelu vyplatit 29 talentů.¹⁰⁰ Bis-

97) CDB I, s. 43–46, č. 38; CDB II, s. 248–251, č. 259. Srov. J. ŽEMLIČKA, *K hodnověrnosti*, zvl. s. 34; Josef EMLER, *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394*, Věstník královské české společnosti nauk. Třída filos.-histor.-jazykozpytná 1888, Praha 1889, s. 284. Pro uvedený spor je vcelku nepodstatné, zda se tato formule vyskytovala již v původní papežské listině, nebo zda byla v konfirmaci rozvinuta a aktualizována.

98) CDB III/1, s. 6–7, č. 9.

99) S nejvyšší pravděpodobností jde o pozdějšího Brunova oficiála, viz Libor JAN, *Věrně po boku svého krále. Bruno ze Schaumburku*, in: Osobnosti moravských dějin, edd. L. Jan – Zdeněk Drahoš – Demeter Malaták – Pavel Pumpř, Brno 2006, s. 65–66.

100) Jeden talent pravděpodobně znamenal početní jednotku o 200 mincích. Jak brakteáty, tak denáry fenikového typu byly soubodou terminologií nazývány *denarii*, a lze tedy předpokládat jejich kontinuitní počítání podle raně středověkého úzu. Srov. Zdeněk PETRÁŇ – Pavel RADOMĚRSKÝ, *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numizmatiky*, Praha 2001, s. 38–39, 59, 129, 216. Jiný poměr, 240 denárů na talent, respektive karolinskou libru uvádí však i pro 13. století Jiří SEJBAL, *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 101, 111. To je původní a ideální poměr karolinské libry k počtu z ní ražených denárů. V českých poměrech mělo být původně raženo 200 denárů z libry (mincovní číslo),

kup tedy raději přistoupil na smír a odškodnění. Kýženeho finančního zisku tím dosáhl a poté již proti Rajhradu až do své smrti veřejně nevystoupil. Příznačné je, že Brunovy listiny uzavírající spor si na rozdíl od listin, jež spor vyvolaly, musel klášter vyhotovit sám, biskupská kancelář je pouze zpečetila.¹⁰¹

Brunova listina, jež spor ukončuje, je ovšem datována až k 6. listopadu 1255 a oba kláštery tak měly jistě dostatek času na tvorbu domnělých originálů donačních listin. Můžeme tedy předpokládat, že spor byl vyřešen dosti dlouhou, i když zpětně neurčitelnou dobu před jejím zpečetěním. Důvody mohly být různé, jako jedna z nejlépe myslitelných se nabízí možnost, že byl biskup ochoten listinu zpečetit teprve proti vyplacené částce, a tu nemusely mít kláštery okamžitě k dispozici. *Actum* vyřešení sporu se zde tedy nejspíše nekrylo s *datum* listiny, i když se to v ní výslovně nepraví.

Ne právě legitimními nároky, eventuálně pohnutými okolnostmi, za nichž byly vydány listiny na ně, lze dobře vysvětlit údajný převod rajhradského patronátu z krále na biskupa a skutečnost, že se proti tomu klášter důrazně ohradil. O právní nejistotu jistě šlo, přispěl k ní ale biskup, nikoli oba zainteresované kláštery. Biskup měl ostatně v této době nemalé problémy se zaujetím svého úřadu a jeho financováním.¹⁰² Proto se zřejmě pokusil obohatit svůj kostel pomocí čtyř listin, z nichž dvě se shodou okolností dotkly záležitostí kláštera, jenž podléhal českému mateřinci.

Listiny ovšem nebyly zničeny a zůstaly uloženy v biskupském archivu, kde je jistou dobu po Brunově smrti objevil jeho nástupce Dětrich. Mohlo tomu být v souvislosti se svěcením klášterního kostela v září roku 1288.¹⁰³ I Dětrich ostatně nastoupil svůj úřad v pohnuté době, jež si žádala hledat finanční zdroje.¹⁰⁴ Přemysl Otakar II. byl již mrtev, důvody pro skrývání listin před světem mezitím pominuly a zřejmě byly již i zapomenuty. Nastalo tedy nové kolo sporu, který opat Bavor pohnal před kurii a podařilo se ho urovnat až roku 1296.¹⁰⁵

Břevnov zřejmě vedl desátkový spor již s biskupem Robertem. Víme však pouze o jediném deperditu, jež by jej mohlo dokládat. Jde o nedatovaný mandát papeže Honorie III. (1216–1227), opatřený původně bulou, jenž ukládal pražské kapitule vyšetřit spor Břevnova o desátky a blíže neurčité pozemky (*terrae*) okupované olomouckým biskupem. Dochoval se o něm zápis v inventáři břevnovských listin z konce 16. století. Jeho objevitel se sice domníval, že jde o starší počátek sporů

ovšem již od počátku se tento poměr nedodržel a navíc se okolo poloviny 11. století přešlo na jinou hřívnu, z níž bylo opět raženo 200 denárů. Lze tedy po mém soudu počítat spíše s tímto počtem mincí.

101) J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Kritický komentář*, s. 178–181; S. DUŠKOVÁ, *Listinný poklad*, s. 143.

102) T. SOMER, – E. SVOBODOVÁ, *Konrád z Friedberka*; Libuše HRABOVÁ, *Bruno ze Schauenburgu a hospodářské přeměny na Moravě ve XIII. století*, in: *Sága moravských Přemyslovců*, s. 145–152. Povstání markraběte Přemysla proti otci a s ním spojené majetkové přesuny byly příčinou více moravských majetkových a desátkových sporů.

103) RBM II, s. 691, č. 1607; s. 643, č. 1494.

104) FRB III, s. 319–320; FRB IV, s. 28–30; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III*, Praha – Litomyšl 2002, s. 359–414.

105) RBM II, s. 1202–1204, č. 2752; s. 732–733, č. 1709; s. 735–736, č. 1716. U obou fází sporu není bez zajímavosti sledovat, které listiny biskupská kancelář opravdu kompletně vydala a které si musel klášter zajistit vlastními prostředky a byly mu biskupskou kancelářkou pouze zpečetěny.

o Rajhrad,¹⁰⁶ kromě mandátu se však nedochoval žádný jiný dokument, který by spor uzavřel. To by bylo podivné jak u Břevnova, jenž se kvůli němu angažoval u kurie, tak i u biskupa Roberta. Navíc by z něj vyplývaly důsledky do budoucna pro obě strany a proti byť jen jediné listině, kterou by mělo biskupství, by klášter neměl šanci uspět. V pozdějších sporech však biskupství touto listinou nedisponovalo a klášter také ne. Zvážíme-li přibližnou dataci mandátu, který navíc až do novověku nedeponovala pražská kapitula, ale Břevnov, mohlo by se jednat ještě o známý spor o Hranicko. V něm se biskup Robert angažoval a břevnovští opati spor ke kurii skutečně pohnali. V této věci také skutečně rozhodovali probošt pražský Eppo spolu s kapitulou a zároveň ještě papežský legát kardinál Řehoř, děkan od sv. Theodora.¹⁰⁷ Není divu, že spor dopadl v neprospěch Břevnova, zvláště když se do záležitosti vložil ještě markrabě a pověřil další preláty sjednáním smíru. O žádných dalších Robertových animozitách vůči Rajhradu se již odnikud nedovídáme. Naopak, jeho diktát se ozývá v Přemyslově imunitní listině pro Rajhrad.

Šlo by ovšem stále o spor, zda má klášter platit biskupu desátky podle kanonického práva, nebo si zachovávat staré moravské zvyky, nikoli o patronátní práva k samotnému klášteru. Pokud bychom vzali vážně listinu Václava I. pro Bruna a za každou cenu chtěli s její pomocí hájit královský patronát a kolegiátní počátky Rajhradu, pak je vhodné upozornit, že naše kolegiáty až na jednu velmi exkluzivní výjimku z pravomocí diecézního biskupa eximovány nebyly. K oné výjimce přivoloval papež.¹⁰⁸ V době sporů již také byly dávno povinny církevní desátek hradit i duchovní osoby.

Nedávno se pokusil Josef Šrámek zasadit spor do dobového kontextu a domnívá se, že z obvyklé praxe nijak nevybočuje.¹⁰⁹ Vysvětluje si ho střetem dvou právních zvyklostí, které po jistou dobu koexistovaly vedle sebe. Bruno měl být zásadní osobností zavádějící na Moravě kanonické zásady. Pomiňme nyní, že vyjmenované analogie jsou desátkové a patronátní spory nestejně kvality, stáří a příčin a v mnoha případech musel biskup Bruno ustoupit, zejména zájmům zeměpanských klášterů či exponentů.¹¹⁰ Pokud však mělo jít o Brunův pokus důsledně zavádět u klášterních patronátů a desátku zásady kanonického práva oproti starým zemským zvyklostem, je s podivem, že se k nárokům moravských biskupů na rajhradské farní patronáty, které nebyly na diecézní úrovni písemně plně inkorporovány, ani jednou nepřiklonil papež.¹¹¹ Ten by měl přitom logicky podobné snahy biskupů podporovat a u některých jiných sporů o patronát tak i činil. Znovu dodejme, že střetem starého zemského práva s právem kanonickým by šlo vysvětlit jen dvě ze čtyř listin vydaných Brunovi ve stejnou dobu. Další dvě se týkají výhradně nároků majetkových. Opět se tu ocitáme u existence starobylé, nověji konfirmované břevnovské

106) J. PRAŽÁK, *Břevnovská deperdita*, s. 112–113.

107) CDB II, s. 213–214, č. 2 28.

108) P. KUBÍN, *Kolegiátní kapituly*, s. 15.

109) J. ŠRÁMEK, *Kláštery olomoucké diecéze*.

110) Desátkovým sporům, jež J. Šrámek uvádí jako analogie pro rajhradský případ, bude věnován samostatný příspěvek.

111) CDB V/1, s. 64, č. 25; CDB V/2, s. 55, č. 509.

papežské protekce; silnější pojištění práv ke svým farám a temporáliím si již Břevnov zajistit nemohl.

A pak, i kdybychom přes všechno vyřčené stále hájili zeměpanská patronátní práva k nezávislému klášteru v době, kdy mělo údajně k převodu patronátních práv biskupovi dojít, měl by být jejich držitelem na zemské úrovni přinejmenším formálně opět markrabě a mladší král Přemysl II. Těžko říci, zda by po smrti svého otce respektoval práva získaná protihodnotou za vojenskou pomoc proti sobě.

Indulgenční listiny pro Rajhrad

Na nezávislost Rajhradu na Břevnově mají údajně ukazovat ještě dvě papežské indulgence, v nichž se papež obrací přímo na rajhradského probošta.¹¹² Spadají rovněž do doby Martinova opatování. A ten mohl jako bývalý rajhradský probošt klášteru umožňovat a povolovat i dosti samostatné jednání, zvláště pokud zájmům Břevnova prospívalo. Není nutné, aby o žádostech o odpustky nevěděl, ve stejné době totiž s kurií čile korespondoval kvůli jiným záležitostem.¹¹³ Naopak mohl být právě v této době dokonce povděčen, jestliže si Rajhradští svá vlastní jednání s kurií potažmo jejími legáty také sami financovali. Papež a kardinál Guido pak v obou zmíněných listinách zřejmě pouze odpověděli přímým petentům. Nedávno navíc prokázal na příkladu starobrněnského kostela Panny Marie Jiří Doležel, že o vystavení indulgenční listiny mohli požádat při příležitosti pouti do Říma nebo při jednání s biskupy, arcibiskupy, kardinály, či dokonce papežem i laikové bez jednoznačně určitého vztahu ke svatyni a nebylo nutno o to žádat nebo o věci uvědomovat patrona. Jen tuto listinu musel následně schválit diecézní biskup.¹¹⁴ Indulgenční listiny tedy samy o sobě na žádnou nezávislost rajhradského ústavu neukazují. Ani suma indulgencí v nich obsažených neodráží význam ústavu či svatyně, jako spíše částku, kterou byl petent schopen a ochoten za udělené odpustky zaplatit podle předem stanovené taxace.

Závěr

Pokud by nároky Břevnova na jeho moravský pobočný dům nebyly legitimní a starobylé, zatímco nároky biskupovy by byly nesporného charakteru, pravděpodobně by je klášter proti biskupovi neměl šanci obhájit. Je tedy vhodné ptát se, kde povstaly ony moravské zvyky neplatit církevní, respektive asi hlavně biskupský desátek z dob, o nichž nepanuje paměť. A zde se opravdu nabízí přetrvávání podmínek z doby vzniku kláštera, respektive z dob hluboko před III. a IV. lateránským

112) L. JAN, *Knihy o Rajhradě*, s. 300.

113) Kromě sporu o Rajhrad a Günterovy kanonizace, s níž byly spojeny i indulgence pro Břevnov a konfirmace některých starších listin, se řešily ještě každoroční excesy pražských katedrálních žáků, bonifantů a snad i kleriků o koledě na Mládátka betlémská nebo majetkový spor s pražskými křižovníky. Srov. CDB V/1, s. 54–55, č. 18; s. 139–140, č. 75; s. 165–166, č. 91; s. 439–440, č. 293; s. 492–493, č. 333; RBM II, s. 141, č. 366; s. 149, č. 384.

114) J. DOLEŽEL, *Odpustkové listiny římských kuriálů z let 1295 a 1320/1321 pro kostel Panny Marie na Starém Brně*, Brno v minulosti a dnes 28, 2015, s. 12–60.

koncilem. V době, kdy se světil prvý rajhradský kostel, bylo již moravské biskupství přes půl století vakantní, Morava byla spravována z Prahy a biskup Šebíř nemohl mít ani tušení, že bude o necelé dvě dekády později donucen Vratislavem souhlasit s obnovením moravské diecéze. Navíc prvý olomoucký biskup Jan pocházel z Břevnova, potažmo z Niederalteichu, a lze předpokládat, že moravské výsady svého mateřského kláštera respektoval. Pohybujeme se také v době, kdy církevní právo v Čechách významnější roli nehrálo. Důležitější byla aktuální politická konstelace. Kanonické právo ostatně nebylo ani v jiných částech Evropy dlouho jednotné a i po sepsání Graciánova dekretu a následně právní sumy se neprosazovalo snadno a bez kompromisů. Obzvláště samostatný benediktinský zeměpanský klášter by opět bez papežské exempce nebyl vyňat z pravomocí diecézního biskupa a od jisté doby by církevní i biskupský desátek odvádět musel.¹¹⁵

Svou roli ve vztahu k biskupu mohla poměrně dlouho hrát i skutečnost, že rajhradské klášterství leželo na území spravovaném brněnskou údělnou větví, jejíž členové vždy v dobrých vztazích s biskupy nebyli. To by ovšem jistě ovlivňovalo i vztahy k Břevnovu. Za předpokladu, že byl Rajhrad založen jako samostatný církevní ústav za Břetislava I., musíme mít na paměti, že dědicem jeho zakladatelských práv by se od jisté doby stal kníže Konrád. U Břevnova to byl nejdříve Spytihněv a po něm Vratislav, s nimiž měla moravská knížata dosti často napjaté vztahy. Budeme-li zvažovat přeměnu kolegiáty na pobočný klášter, kterou si měl prosadit Břevnov po obnovení moravského biskupství, pak můžeme právem namítat, že by si klášter ležící ve Vratislavově mocenské doméně a podléhající Šebířově a později Jaromírově diecézi stěžejí mohl počínat notně voluntaristicky právě v Konrádově údělu, pokud by neměl k moravskému ústavu stará a dostatečně relevantní práva.

Specifický poměr Rajhradu k olomouckým biskupům, který přetrvával ještě hluboko do 13. století a nakonec byl opakovaně obhájen i před kurií, lze po mém soudu vysvětlovat právě a jedině vztahem k Břevnovu.¹¹⁶ Skutečnost, že Rajhrad podléhal od počátku mateřskému klášteru z jiné diecéze, měla praktický dopad i po změně právní situace a respektovala to i kurie, jež by jinak na nedodržování zásad kanonického práva zájem jistě neměla. Důležitá byla při tom velmi stará papežská protekční listina, zajištěná nadto svatým biskupem Vojtěchem. Pokud si Břevnov zřídil pobočný řádový dům na moravských majetcích a ten zase založil řádové fary, choval se následně jako jejich patron i jako pozemková vrchnost a disponoval k tomu nejvyšším možným církevním souhlasem, jakého mohl dosáhnout. Neusiloval tedy již o biskupskou inkorporaci na diecézní úrovni.

Výkladu o malém filiálním řeholním domě břevnovského kláštera, jímž by byl Rajhrad od samého počátku, prameny zjevně neodporují.¹¹⁷ Při všech podrobnos-

115) Viz např. Drahomír SUCHÁNEK – Václav DRŠKA, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013, s. 244–245, 255–259. K placení církevního desátku duchovními osobami a společenstvími viz *Lexikon des Mittelalters* IX, col. 501.

116) Srov. i Jiří MITÁČEK, *Od příchodu benediktinů do Rajhradu do roku 1526*, in: K. Altman – I. Durec et alii, *Knihy o Rajhradě*, s. 81, 85–87, 391–392, pozn. 6.

117) L. JAN, *Knihy o Rajhradě*, s. 300.

tech, které jsou mi známy, se mi stále jeví jako dostatečně věrohodná výpověď břevnovsko-rajhradské středověké klášterní tradice, tak jak se nám dochovala, i když je u některých informací jistě třeba opatrnosti. Písemná pořízení určená jako falza či inzerty v mladších listinách totiž obsahují starou výbavu, v době jejich vydání či sepsání již v některých položkách neaktuální. Předpokládám tedy, že jim předcházely pamětní záznamy a minimálně v jednom případě i pravá listina, papežská protekční bula. Vztah Břevnova k písemným pořízením podle dnešního stavu poznání negativně nevybočoval ze soudobého standardu českých a moravských církevních fundací, spíše naopak. Údaje z břevnovsko-rajhradských spurií a raně středověkých písemností nejsou zatím v zásadním rozporu ani s archeologickými daty, která dnes máme k dispozici, ani s diplomatickými prameny pozdějšími. Při jejich respektování pak vyvstává i řada dalších otázek týkajících se stavu české a moravské církve, zvláště při srovnání se znalostmi o poměrech v jiných církevních ústavech.

SUMMARY

The Foundation of the Rajhrad Cloister – Monastic or Collegiate?

The study is a polemic against opinions put forth by Libor Jan about the origins of the Rajhrad Monastery. Jan discussed the claims the Břevnov Monastery made to Rajhrad and deemed them to be legally unsupported until the 1290s. He also expressed the idea that Rajhrad was founded as an independent collegiate chapter and not a filial chapter of the Břevnov cloister. This opinion was further expanded when he declared Rajhrad a significant church centre in 10th century South Moravia and even the location of a bishop's subsidiary office. These ideas were gradually accepted in the literature.

Jan's arguments have clear weaknesses. An analysis of the so-called Pseudo-Břetislav Fakes which include Břevnov's claim to Rajhrad showed the authenticity of the content, which was based on earlier recorded testimony. The analysis of the conflict between the Olomouc bishops and Břevnov shows the primacy of the Prague institution. The fact Břevnov and its holdings were under repeated Papal protection probably played a role in this conflict. Olomouc Bishop Bruno tried to acquire the rights to Rajhrad from the king during the rebellion by Margrave Přemysl in return for military aid. Some of the documents from this time probably never took effect but remained in the bishopric archive. They later sparked another round of conflict that was finally quashed by the Roman Curia in 1296. Rajhrad's immunity documents from 1234 also do not prove its independence, nor do indulgences.

The idea of a tradition lasting at Rajhrad from the Great Moravian period can also be put into doubt. That period ended in violence and Rajhrad probably did not have any great importance or administrative role in the post-Great Moravian period, which is confirmed by the fact that Brno was founded only 12km to the north in the first half of the 11th century. Great Moravian Rajhrad also lacks any indication of sacred buildings and the main funereal areas were outside the walls. The above-mentioned facts would limit any lasting ecclesiastic tradition that forms the basis of Jan's hypotheses.